

Rapport

Electoraal onderzoek TK- verkiezingen 2023

*In opdracht van de Volkskrant, eerste meting
13 september 2023*

Colofon

Electoraal onderzoek TK-verkiezingen 2023

Uitgave

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2023/166

Datum

september 2023

Auteurs

Peter Kanne
Maartje van de Koppel

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron (I&O Research i.o.v. de Volkskrant) duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Verkiezingsstrijd ligt open; NSC, PvdA/GL en VVD samen aan kop	4
Onderzoeksverantwoording	9
1 Opkomst en zetelpeiling Tweede Kamer	11
1.1 Opkomstverwachting	11
1.2 Zekere en onzekere kiezers	11
1.3 Zetelpeiling: NSC, PvdA/GL en VVD gezamenlijk aan kop	12
1.4 Switchgedrag	15
Switchgedrag sinds augustus	15
Switchgedrag sinds Tweede Kamerverkiezingen 2021	16
1.5 Welke partijen worden nog overwogen?	18
1.6 Redenen voor overstap	19
1.7 Stemmotieven	25
Inhoud belangrijk bij partijkeuze	25
NSC-kiezer kijkt vooral naar leider; strategische stem zit bij VVD en PvdA/GL	26
2 Democratische tevredenheid en vertrouwen	29
2.1 Democratische tevredenheid afgenomen	29
2.2 Vertrouwen in overheid nog altijd laag	31
3 De inhoud	32
3.1 Waar moeten verkiezingen over gaan?	32
3.2 Issueownerschap	34
3.3 Overheidsfinanciën (bezuinigen of investeren?)	37
3.4 Waarop bezuinigen? Waarin investeren?	38
4 De leiders	39
4.1 Bekendheid	39
4.2 Waardering	40
4.3 Profielschets belangrijkste lijsttrekkers	42
4.4 Kenmerken premierskandidaten	53
4.4.1 Betrouwbare premier?	54
4.4.2 Begrijpt gewone mensen?	55
4.4.3 Echte leider?	56
4.4.4 Heeft visie?	57
4.4.5 Maakt het land socialer?	58
5 Onderzoeksverantwoording	59

Verkiezingsstrijd ligt open; NSC, PvdA/GL en VVD samen aan kop

I&O-zetelpeiling: NSC, PvdA/GL en VVD groeien naar elkaar toe; rest tamelijk stabiel

Nieuw Sociaal Contract (NSC), de partij van Pieter Omtzigt, levert ten opzichte van augustus drie zetels in en komt op 28. De gezamenlijke lijst van PvdA/GL is stabiel (van 28 naar 27 zetels) en de VVD wint er drie en komt daarmee op 25 zetels. Statistisch zijn de verschillen tussen de drie partijen niet significant, waardoor we kunnen zeggen dat NSC, PvdA/GL en VVD gezamenlijk aan kop gaan.

Ten opzichte van augustus zijn de overige veranderingen klein.

BBB en PVV zijn stabiel, beide zouden nu 14 zetels halen. Geen enkele andere partij komt boven de tien zetels uit.

Bij JA21 zet de eerder ingezette daling voort: waar we voor deze partij afgelopen juli zes zetels peilden, is dat er nu nog één.

Tabel 1: Peiling Tweede Kamerverkiezingen 11 september 2023 (zetels)

“Op welke partij zou u op dit moment stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen?”

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.649).

	UITSLAG	PEILING		VERSCHILLEN		%
	TK'21	aug'23	11 sept'23	t.o.v. aug	t.o.v. '21	11 sept'23
VVD	34	22	25	+3	-9	16,5%
D66	24	7	6	-1	-18	4,1%
PVV	17	13	14	+1	-3	9,1%
CDA	15	3	4	+1	-11	2,6%
SP	9	5	5	0	-4	3,3%
PvdA/GL	17 ¹	28	27	-1	+10	17,6%
FvD	8	3	4	+1	-4	2,6%
PvdD	6	8	7	-1	+1	4,9%
CU	5	4	4	0	-1	2,6%
Volt	3	3	4	+1	+1	2,7%
JA21	3	3	1	-2	-2	1,3%
SGP	3	4	4	0	+1	2,6%
DENK	3	3	2	-1	-1	1,3%
50+	1	0	1	+1	0	0,7%
BBB	1	13	14	+1	+13	9,0%
BIJ1	1	0	0	0	-1	0,3%
BvNL	0	0	0	0	0	0,5%
NSC	0	31	28	-3	+28	18,0%
Anders	0	0	0	0	0	0,3%
Totaal	150	150	150	0	0	100%
Coalitie	78	36	39	+3	-39	25,8%

Bron: I&O Research, september 2023

¹ In 2021 namen PvdA en GroenLinks nog apart deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. PvdA haalde destijds negen zetels, GroenLinks acht. In deze tabel zijn deze zetels bij elkaar opgeteld.

Nog veel onzekerheid, nog veel verschuivingen mogelijk

Van de kiezers die van plan zijn te gaan stemmen op 22 november (78% zegt 'zeker wel', 12% 'waarschijnlijk'), weet een kwart (24%) nog helemaal niet waarop. Van degenen die dat wel weten (de 76% waarop de zetelpeiling is gebaseerd) zegt een vijfde dat de keuze vast staat. Dat betekent dat nog maar 17 procent is 'geland' (zekere kiezers), 59 procent wel een voorkeur heeft maar ook nog andere partijen overweegt en 24 procent nog volledig zwevende is.

De onzekerheid is dit jaar iets groter dan bij de vorige verkiezingen. Midden januari 2021, toen circa twee maanden voor de verkiezingen, was 21 procent zeker van zijn stem, nu dus 17 procent. Het aandeel 'volledige zwevers' is nu 24 procent, toen 18 procent.

Tabel 0.1: Zekere en onzekere kiezers

Basis: gehele steekproef (juli, n = 2.736; augustus, n = 2.398; september, n = 2.412)

	13 jan. 2021	16 feb. 2021	8 mrt. 2021	17 juli 2023	24 aug 2023	11 sept 2023
Zekere kiezers	21%	19%	27%	16%	17%	17%
Onzekere kiezers	61%	64%	61%	56%	62%	59%
Zwevende kiezers	18%	16%	12%	28%	21%	24%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Dynamiek tussen partijen

Zowel op links als op rechts wordt er nog veel naar andere partijen gekeken.

Nieuw Sociaal Contract wordt door een kwart van het totale electoraat (26%) nog overwogen. Met name kiezers die nu voorkeur geven aan BBB kijken ook nog naar de partij van Omtzigt. Voor maar liefst 44 procent van de kiezers die helemaal nog niet weten waarop zij gaan stemmen komt NSC in aanmerking.

PvdA/GroenLinks heeft nog electoraal potentieel bij D66, PvdD, Volt en kiezers die het nu nog niet weten. De helft van de huidige D66-kiezers overweegt ook een stem op PvdA/GL. (Andersom geldt dat een kwart van de PvdA/GL-kiezers ook D66 nog overweegt.) Van de NSC-kiezers overweegt 13 procent ook nog PvdA/GL, in absolute zin is voor de partij van Timmermans bij Omtzigt dus het meest te halen (circa vier zetels).

De **VVD** wordt nog overwogen door kiezers die momenteel voorkeur geven aan JA21, CDA, NSC en kiezers die nog geen voorkeurspartij hebben. Dus ook voor de VVD is er in absolute zin het meest bij te winnen van Omtzigt (ca. drie zetels).

Voor de **PVV** geldt hetzelfde. De partij van Wilders kan nog winnen van JA21, FvD, BBB en NSC.

De **BBB** is voor maar liefst 18 procent van het hele electoraat nog tweede of derde keuze. Bijna vier op tien NSC-kiezers overwegen ook de partij van Van der Plas nog, dat zouden maar liefst tien zetels zijn. Ook vier op tien PVV-kiezers hebben de BBB nog niet volledig afgeschreven.

Democratische tevredenheid fors afgenomen sinds 2021; vertrouwen in overheid nog altijd laag

Nog steeds is een ruime meerderheid van de kiezers tevreden met de manier waarop de democratie werkt, maar dit is wel fors gedaald: van 81 in maart 2021 naar 69 procent nu.

Gemiddeld krijgt het functioneren van de democratie nu een 5,9, waar dit in maart 2021 nog een

6,7 was. Maar liefst 31 procent geeft nu een onvoldoende. Dit zijn vooral kiezers van PVV, BBB en SP. Kiezers van CDA, VVD, D66, CU, PvdA en Volt geven gemiddeld een zeven.

Het vertrouwen in de overheid blijft laag. Ruim een derde (36%) geeft nu aan veel of tamelijk veel vertrouwen te hebben in de landelijke overheid, 61 procent heeft dat niet.

De inhoud: issue-ownership nog vacant op belangrijke thema's

Op de vraag waar de aanstaande verkiezingen over zouden moeten gaan, worden – net als in augustus – woningen (41%), armoedebestrijding (35%), gezondheidszorg (34%), immigratie (33%) en klimaatverandering (30%) het vaakst genoemd.

Slechts op twee van deze belangrijke onderwerpen wijzen kiezers een enigszins duidelijke issue-owner aan. Ook in dit opzicht ligt de verkiezingsstrijd veel opener dan in 2021.

Op immigratie is de PVV (met 34%), gevolgd door de VVD (14%), de issue-owner.

Op klimaat vinden kiezers het vaakst dat PvdA/GroenLinks (31%) de beste ideeën heeft, gevolgd door de PvdD (17%).

Op armoedebestrijding strijden PvdA/GL, SP en NSC om die positie. Op woningmarkt zijn er meerdere gegadigden en komt geen enkele partij boven de tien procent.

Als het gaat om economie/overheidsfinanciën – nu door 14 procent als een belangrijk thema genoemd, maar dit kan nog belangrijker worden, zie hierna – wordt het meest vertrouwd op de VVD (35%).

Bij de meeste thema's valt op dat er veel partijen zijn die een beetje scoren en de percentages 'weet ik niet' hoog zijn. Dit geldt o.a. voor belangrijke onderwerpen als de woningmarkt, armoedebestrijding, gezondheidszorg, veiligheid, onderwijs en werkgelegenheid.

Op het thema 'bestuurscultuur' (door 7% als een belangrijk onderwerp voor de komende verkiezingen gezien) komt NSC als duidelijke issue-owner naar voren (met 62%).

Nog weinig animo voor bezuinigingen

Topambtenaren, verenigd in de Studiegroep Begrotingsruimte, vinden dat een volgend kabinet fors zal moeten gaan bezuinigen of de belastingen verhogen, om de overheidsfinanciën weer op orde te brengen.²

Onder kiezers is hier, net als 2,5 jaar geleden, nog weinig animo voor. We zagen al dat economie en overheidsfinanciën voor slechts 14 procent een belangrijk thema is, waarmee het het zevende onderwerp in rangorde is.

Slechts 3 procent van de kiezers wil flink bezuinigen, 18 procent wil dat het kabinet blijft investeren. Dit aandeel is wel afgenomen: van 26 procent in 2021 naar 18 procent nu.

Het merendeel kiest een positie 'ertussenin': 70 procent.

Net als in 2021 vinden kiezers dat er geïnvesteerd moet worden in gezondheidszorg, woningbouw, armoedebestrijding/sociale zekerheid en klimaat/duurzaamheid, ongeveer dezelfde onderwerpen en volgorde als de thema's die genoemd worden voor de verkiezingscampagne. Wel zien we ten opzichte van maart 2021 een stijging voor met name armoedebestrijding en kleine stijgingen voor woningbouw, defensie en openbaar vervoer.

---

² Zie: [Topambtenaren: nieuw kabinet moet flink bezuinigen of belasting verhogen \(nos.nl\)](#)

Een afname is er voor klimaat (van 31 naar 25%). Dit is ook het beleidsterrein dat vaak (en vaker dan in 2021) genoemd wordt als iets waarop bezuinigd mag worden (van 14% naar 22%). Vooral kiezers van de PVV, BBB en FvD vinden dat er minder geld naar klimaatmaatregelen moet gaan. Nog vaker worden – zoals vanouds, en nog weer vaker dan in 2021 – kunst & cultuur en ontwikkelingssamenwerking genoemd als posten waarop bezuinigd mag worden.

Sterkten en zwakten belangrijkste partijen

NSC: veel enthousiasme over Omtzigt, nog wachten op zijn standpunten

Nieuw Sociaal Contract staat op 28 virtuele zetels. Deze kiezers komen uit alle hoeken: een vijfde stemde in 2021 op het CDA (21%), maar NSC trekt ook kiezers van VVD (11%), PVV (11%), D66 (8%) en SP (8%) en in mindere mate van PvdA (4%), CU (4%) en JA21 (8%).

Net als in augustus is de persoon Pieter Omtzigt een belangrijke factor voor overstappers.

Omtzigt is met afstand de meest gewaardeerde politicus van Nederland.

Waar kiezers van de meeste partijen op hun partij stemmen vanwege de inhoud, doen de NSC-kiezers dat vooral vanwege de persoon Pieter Omtzigt. Kiezers vinden hem een deskundig, integer en eerlijk politicus. Zij zien in hem de persoon die opkomt voor de burger en strijdt tegen onrechtvaardigheid.

Inhoud mogelijke achilleshiel

Dat NSC toch enkele (drie) zetels inlevert heeft desalniettemin met die inhoud te maken: het is deze kiezers onvoldoende duidelijk wat de standpunten van de partij zijn, terwijl standpunten van andere partijen wel bekend zijn geworden en deze worden aantrekkelijk gevonden. Hier ligt voor de komende twee maanden mogelijk het gevaar voor NSC.

NSC-kiezers vinden dat de verkiezingen vooral moeten gaan over woningen, armoedebestrijding, gezondheidszorg, immigratie en – relatief vaak – bestuurscultuur, maar Omtzigt is alleen op ‘bestuurscultuur’ overtuigend issue-owner. Op bestaanszekerheid (of armoedebestrijding), het andere speerpunt voor Omtzigt, ziet nog maar 12 procent van de kiezers die dit thema belangrijk vinden, NSC als de partij met de beste oplossingen, waarmee de concurrentie met PvdA/GL en SP nog niet op voorhand gewonnen is.

PvdA/GroenLinks: stabiel op inhoud, kwetsbaar op leiderschap Timmermans

De gecombineerde lijst van PvdA en GroenLinks haalt deze maand 27 virtuele zetels. Daarmee is ‘verenigd links’ vooralsnog stabiel te noemen en is het een van de weinige partijen die niet (sterk) lijdt onder de komst van NSC. Hoewel NSC een deel van de PvdA- en GroenLinks-kiezers uit 2021 trekt, slaagt de gecombineerde lijst er op haar beurt weer in om kiezers van D66, PvdD, SP en Volt aan zich te binden.

Kiezers die sinds de Tweede Kamerverkiezingen de overstap naar PvdA/GL maakten zeggen te hopen op een sterk links blok dat een serieuze machtsfactor kan worden.

PvdA/GL-kiezers hechten het meest belang aan klimaatverandering, gevolgd door armoedebestrijding, woningmarkt en gezondheidszorg. Op klimaat vinden veel kiezers dat PvdA/GroenLinks de beste ideeën heeft, gevolgd door de PvdD. Op armoedebestrijding moet het linkse blok deze positie delen met SP en NSC. Maar inhoudelijk ziet het er voor PvdA/GL vrij goed uit (mits de campagne over deze thema's gaat).

Leiderschap Timmermans kwetsbaar

Veel zal afhangen van de optredens van Frans Timmermans van als lijsttrekker en beoogd premier. Een deel van de eigen kiezers is enthousiast over hem. Ze noemen hem intelligent, een ervaren politicus en bestuurder, een leider die dingen voor elkaar krijgt (vooral het klimaat wordt vaak genoemd). Een ander deel geeft te kennen het jammer te vinden dat er voor Timmermans gekozen is, ze hadden liever een jonger iemand en/of een vrouw gezien.

Bij veel kiezers op rechts, maar ook bij de SP, roept Timmermans weerstand op. Zij noemen hem elitair, klimaatdrammer, iemand die alleen zijn eigen gelijk ziet.

Een geluk voor PvdA/GL is dat de meeste van hun kiezers gaan voor de inhoud. Voor driekwart is dat een belangrijke reden om op de partij te stemmen, de lijsttrekker is voor 28 procent een factor. Zij verwachten (hopen) eindelijk weer eens mee te gaan regeren: 83 procent van de PvdA/GL-kiezers ziet Timmermans ook als een 'betrouwbare premier' en ook de kiezers van D66 en Volt denken er in meerderheid zo over. Maar kiezers van andere partijen veel minder. Slechts 21 procent van alle kiezers denkt echter dat Frans Timmermans 'begrijpt wat er leeft onder gewone mensen' (eigen kiezers: 63%).

Tabel 1.2: Kenmerken van belangrijkste lijsttrekkers

"In welke mate vindt u onderstaande uitspraak passen bij elke politicus?"

Basis: is bekend met politicus.

	Omtzigt	Van der Plas	Yesilgöz	Wilders	Timmermans	Keijzer	Jetten	Ouwehand	Gemiddelde per aspect
Betrouwbaar als premier	54%	27%	48%	17%	30%	24%	25%	16%	30%
Begrijpt gewone mensen	71%	63%	39%	53%	21%	35%	19%	24%	41%
Is een echte leider	32%	32%	37%	27%	34%	18%	15%	10%	26%
Goede visie voor ons land	65%	40%	40%	30%	28%	25%	23%	25%	35%
Zal Nederland socialer maken	59%	34%	21%	17%	29%	21%	20%	26%	28%
Gemiddelde per leider	56%	39%	37%	29%	28%	25%	20%	20%	

VVD: sluit aan bij koplopers; Yesilgöz doet het goed

De VVD wint in deze peiling drie zetels ten opzichte van augustus, komt op 25 zetels en vindt de aansluiting bij NSC en PvdA.

De waardering voor Dilan Yesilgöz bleef de afgelopen maand gelijk (6,4). Ze is niet alleen populair onder VVD-kiezers, ook CDA-, NSC-, BBB- en CU-kiezers geven haar een ruime voldoende.

De termen 'sterke vrouw', 'aanpakker' en 'helder' worden veelvuldig op haar geplakt.

Kiezers van andere partijen zijn enerzijds positief over haar welsprekendheid en daadkracht, maar zetten vraagtekens bij haar inlevingsvermogen en of ze haar plannen waar kan maken.

Na Pieter Omtzigt wordt ze desalniettemin het vaakst gezien als 'betrouwbare premier' en iemand met 'een goede visie voor waar het met ons land naartoe moet'.

Yesilgöz scoort alleen laag op het aspect 'zal van Nederland een socialer land maken'.

VVD mist desalniettemin premierbonus

Ondanks het herstel van de VVD, zouden de huidige virtuele 25 zetels wel een verlies van negen zetels ten opzichte van maart 2021 betekenen. In 2021 won de VVD de verkiezingen vooral dankzij het leiderschap van Rutte in de coronacrisis. Maar liefst 54 procent zei toen op de VVD te stemmen vanwege de lijsttrekker (Rutte), nu is dat 26 procent (Yeşilgöz). Zes op tien kozen in 2021 voor de VVD vanwege het stabiele bestuur dat de VVD bood, nu is dat nog 47 procent. Sommige kiezers die sinds maart 2021 zijn vertrokken vinden de VVD 'oude politiek', zijn toe aan de 'frisse wind' en stappen over naar NSC, dat voor hen staat voor een eerlijker of transparanter benadering, of naar de BBB dat juist een nuchterder aanpak representeert. Overstappers naar PVV zeggen dat zij teleurgesteld zijn in de in hun ogen te zachte aanpak van migratie door de VVD.

Gaan de verkiezingen over immigratie?

Kiezers die in augustus nog de voorkeur hadden voor een andere partij, maar nu voorkeur hebben voor VVD, zeggen dat zij enthousiast zijn over de standpunten van de partij.

VVD-kiezers vinden immigratie het belangrijkste, gevolgd door woningmarkt, economie en veiligheid, en op drie van deze onderwerpen wordt de VVD (mede) gezien als de partij met de beste oplossingen. Dat geldt vooral voor economie en veiligheid, op immigratie moet de VVD de PVV nog voor zich dulden. Deze twee partijen zal er veel aan gelegen zijn van immigratie een verkiezingsthema te maken.

Onderzoeksverantwoording

Correctie. In de vorige versie van deze rapportage (van 16 september 2023) is een fout geslopen in de gemiddelde waarderingscijfers van de lijsttrekkers. De waarde 'weet ik niet' is per abuis gerekend als 11, waardoor alle cijfers te hoog zijn uitgevallen. In de huidige versie van het rapport is dit gecorrigeerd.

Overall verandert dat niet veel voor de onderlinge verhouding voor de bekende lijsttrekkers, gemiddeld hadden ze enkele tienden minder moeten krijgen. Maar wel voor die lijsttrekkers waarvoor een groot deel (van degenen die deze politicus zeggen te kennen) geen cijfer konden geven. Dit geldt voor Ellen Verkoelen (33%), Henri Bontenbal (27%), Chris Stoffer (13%), Stephan van Baarle (13%). Onze excuses voor deze onvolkomenheid.

Dit onderzoek vond plaats van vrijdag 8 tot en met maandag 11 september 2023. In totaal werkten 2.412 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek. I&O Research voerde de zetelpeiling uit op eigen initiatief en het uitgebreide electorale onderzoek – net als in 2021 – in opdracht van de Volkskrant.

Het grootste deel van de steekproef (n = 2.306) is afkomstig het I&O Research Panel, 106 respondenten deden mee via PanelClix. De respondenten die via PanelClix deelnemen zijn allen Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond.

De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2021. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard. Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken.

Rolling panel

Bij de zetelpeilingen in aanloop naar de verkiezingen maken we gebruik van een zogeheten *rolling panel*. Dit houdt in dat respondenten die deelnamen aan de vorige peiling, ook voor de nieuwe peiling wordt uitgenodigd. Op die manier kunnen we meten welke kiezersstromen plaatsvinden en welke redenen kiezers hebben om van partijvoorkeur te veranderen. Aan deze peiling namen 1515 respondenten deel die ook deelnamen aan de peiling van augustus.

1 Opkomst en zetelpeiling Tweede Kamer

1.1 Opkomstverwachting

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 was de opkomst 79 procent.

Op dit moment zegt 78 procent ‘zeker wel’ te gaan stemmen, doorgaans een goede indicatie van de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen. In augustus was dit aandeel iets gestegen (naar 82%), nu is het weer op het niveau van juli.

Tabel 1.1: Op 22 november zijn er verkiezingen voor de Tweede Kamer. Bent u van plan dan te gaan stemmen?

Basis: gehele steekproef (juli, n = 2.736; augustus, n = 2.398; september, n = 2.412)

	jul'23	aug'23	sep'23
‘Zeker wel’ stemmen	78%	82%	78%

1.2 Zekere en onzekere kiezers

Van de kiezers die van plan zijn (zeker of waarschijnlijk) te gaan stemmen op 22 november, weet een kwart (24%) nog niet waarop.

Van degenen die dat wel weten (de 76% waarop de zetelpeiling – zie paragraaf 1.3 – is gebaseerd) zegt 22 procent dat de keuze al helemaal vast staat. Dat betekent dat nog maar 17 procent is ‘geland’, 59 procent wel een voorkeur heeft maar nog twijfelt en 24 procent nog volledig zwevende is.

Deze cijfers kunnen we vergelijken met die van midden januari 2021, toen eveneens circa twee maanden voor de verkiezingen. Toen was 21 procent zeker van zijn stem, nu dus 17 procent. Het aandeel ‘volledige zwevers’ is nu 24 procent, toen 18 procent. Conclusie: de onzekerheid is dit jaar groter dan bij de vorige verkiezingen.

Tabel 1.2: Zekere en onzekere kiezers

Basis: gehele steekproef (juli, n = 2.736; augustus, n = 2.398; september, n = 2.412)

	13 jan. 2021	16 feb. 2021	8 mrt. 2021	17 juli 2023	24 aug 2023	11 sept 2023
Zekere kiezers	21%	19%	27%	16%	17%	17%
Onzekere kiezers	61%	64%	61%	56%	62%	59%
Zwevende kiezers	18%	16%	12%	28%	21%	24%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%

1.3 Zetelpeiling: NSC, PvdA/GL en VVD gezamenlijk aan kop

Na een opvallende entree in augustus – met 31 virtuele zetels – blijft Nieuw Sociaal Contract (NSC) van Pieter Omtzigt groot. Wel levert de partij drie zetels in en komt op 28. De gezamenlijke lijst van PvdA/GL is stabiel (van 28 naar 27 zetels) en de VVD wint er drie en komt daarmee op 25 zetels. Statistisch zijn de verschillen tussen de drie partijen niet significant, waardoor we kunnen zeggen dat NSC, PvdA/GL en VVD gezamenlijk aan kop gaan.

Ten opzichte van augustus zijn de overige veranderingen klein. Ook BBB en PVV zijn stabiel, beide met 14 zetels. Geen enkele andere partij komt boven de tien zetels uit. Bij JA21 zet de eerder ingezette daling voort: waar we voor deze partij afgelopen juli nog zes zetels peilden, is dat er nu nog één.

Tabel 1.3 - Peiling Tweede Kamerverkiezingen 11 september 2023 (zetels)

“Op welke partij zou u op dit moment stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen?”

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.649).

	UITSLAG	PEILING			VERSCHILLEN		%
	TK'21	jul'23	aug'23	11 sep'23	t.o.v. aug	t.o.v. '21	11 sept'23
VVD	34	25	22	25	+3	-9	16,5%
D66	24	9	7	6	-1	-18	4,1%
PVV	17	15	13	14	+1	-3	9,1%
CDA	15	5	3	4	+1	-11	2,6%
SP	9	7	5	5	0	-4	3,3%
PvdA/GL	17 ³	28	28	27	-1	+10	17,6%
FvD	8	4	3	4	+1	-4	2,6%
PvdD	6	9	8	7	-1	+1	4,9%
CU	5	5	4	4	0	-1	2,6%
Volt	3	8	3	4	+1	+1	2,7%
JA21	3	6	3	1	-2	-2	1,3%
SGP	3	4	4	4	0	+1	2,6%
DENK	3	2	3	2	-1	-1	1,3%
50PLUS	1	0	0	1	+1	0	0,7%
BBB	1	21	13	14	+1	+13	9,0%
BIJ1	1	1	0	0	0	-1	0,3%
BVNL	0	1	0	0	0	0	0,5%
NSC	-	-	31	28	-3	+28	18,0%
Anders	0	0	0	0	0	0	0,3%
Totaal	150	150	150	150	0	0	100%
Coalitie	78	44	36	39	+3	-39	25,8%

Bron: I&O Research, september 2023

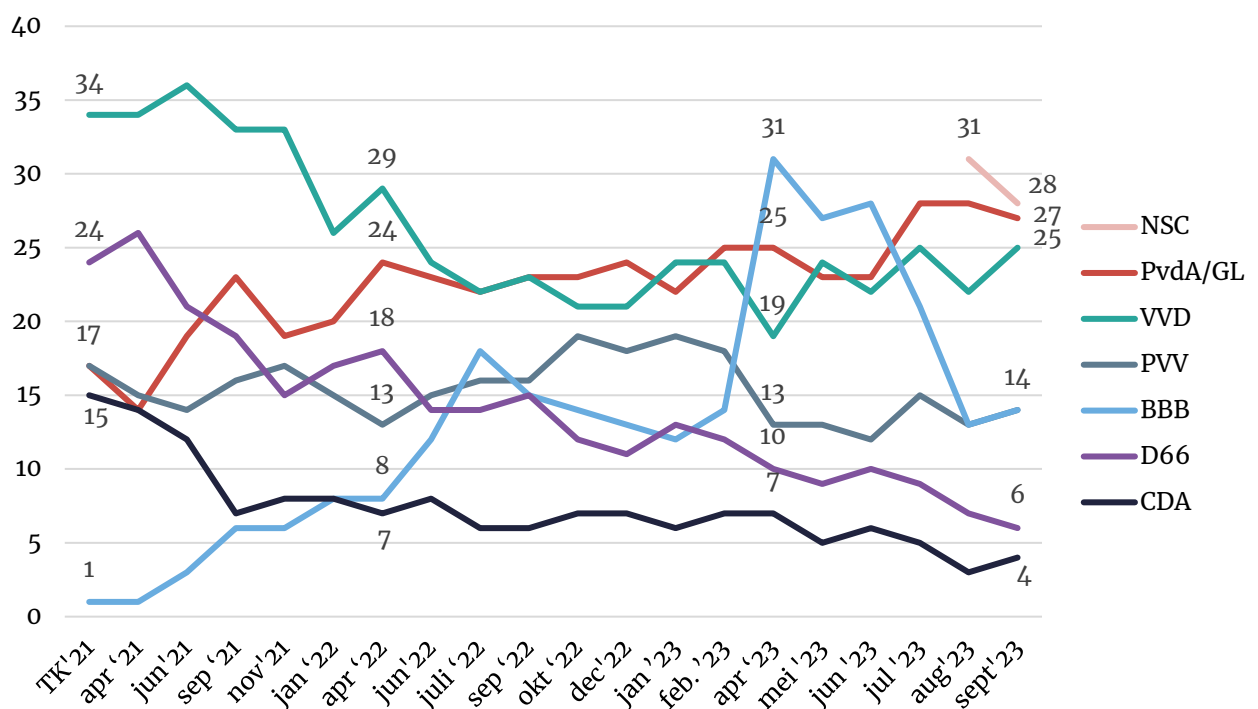
Ontwikkelingen sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021

Ten opzichte van de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021 staan coalitiepartijen VVD, D66 en CDA op flink verlies (van gezamenlijk 39 zetels). Ook PVV, SP en FvD staan op een verlies van drie zetels of meer tegen opzichte van maart 2021. PvdA/GL en de BBB staan juist op flinke winst, net als nieuwkomer NSC.

³ In 2021 namen PvdA en GroenLinks nog apart deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. PvdA haalde destijds negen zetels, GroenLinks acht. In deze tabel zijn deze zetels bij elkaar opgeteld.

Als we inzoomen op de zetelaantallen van een aantal van deze partijen zien we een aantal ontwikkelingen. VVD kwam in maart 2021 als winnaar uit de bus, maar maakt nu een flinke krimp door (van 34 naar 25 zetels). Nadat het virtuele zetelaantal in april een dieptepunt bereikte (19 zetels), trekt de partij nu weer wat aan. Bij D66 zet de krimp (van 24 naar 6 zetels door). CDA verloor in de maanden na de verkiezingen snel haar virtuele zetels en heeft daar sindsdien niet van weten te herstellen. De BBB groeide in het voorjaar sterk in de zetelpeiling, maar inmiddels is dat weer afgezwakt. De PVV van Geert Wilder is relatief stabiel en peilt consistent tussen de 13 en 19 zetels. PvdA en GroenLinks haalden in maart 2021 – toen nog apart van elkaar – opgeteld 17 zetels. Inmiddels dingt de gecombineerde lijst met 27 virtuele zetels mee om de winst aankomende november. Dat geldt ook voor de nieuwe partij van Pieter Omtzigt, Nieuw Sociaal Contract.

Figuur 1.1: Zetelaantal in peilingen I&O Research van zes partijen sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.649).

Bron: I&O Research, september 2023

Tabel 1.4: Peiling Tweede Kamerverkiezingen 11 september 2023 (percentages)

"Op welke partij zou u op dit moment stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen?"

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.649).

	TK '21	Peiling (%)												Marge
		Uitslag	18 jul. 2022	12 sept. 2022	18 okt. 2022	12 dec. 2022	16 jan. 2023	13 feb. 2023	17 apr. 2023	15 mei 2023	12 juni 2023	17 juli 2023	24 aug 2023	
VVD	21,9	14,0	14,6	13,2	12,9	15,0	14,8	11,8	14,9	13,7	15,5	13,9	16,5	(14,7; 18,3)
D66	15,0	8,7	9,6	8,0	7,3	8,1	7,6	6,2	5,9	6,6	5,6	4,5	4,1	(3,1; 5,1)
PVV	10,8	10,0	10,7	12,4	11,4	11,5	11,4	8,0	8,6	8,0	9,5	8,6	9,1	(7,7; 10,5)
CDA	9,5	3,9	4,1	4,4	4,3	3,9	4,8	4,6	3,2	4,2	3,2	2,5	2,6	(1,8; 3,4)
SP	6,0	5,9	5,1	6,2	5,6	6,4	5,6	4,6	4,5	5,1	4,4	3,5	3,3	(2,4; 4,2)
PvdA	5,7	6,3	7,4	7,1	6,8	5,9	8,4	7,8	7,3	7,3	-	-	-	-
GL	5,2	7,5	7,9	8,0	8,4	8,1	7,8	8,0	7,4	7,6	-	-	-	-
PvdA/GL	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17,0	18,0	17,6	(15,8; 19,4)
FvD	5,0	2,8	3,8	3,2	2,5	2,9	3,1	2,3	1,9	2,7	2,9	2,2	2,6	(1,8; 3,4)
PvdD	3,8	6,4	4,9	6,5	6,2	5,4	6,2	6,0	7,9	5,5	5,9	5,2	4,9	(3,9; 5,9)
CU	3,4	3,6	3,3	3,4	3,7	3,6	3,3	2,8	3,6	3,3	3,5	2,9	2,6	(1,8; 3,4)
Volt	2,4	3,2	3,6	3,4	3,5	3,3	2,4	4,5	4,3	4,7	5,0	2,0	2,7	(1,9; 3,5)
JA21	2,4	5,8	7,8	6,7	8,4	7,6	6,6	5,3	4,9	5,5	4,2	2,1	1,3	(0,8; 1,8)
SGP	2,1	2,9	2,6	3,2	3,4	3,1	2,8	2,4	2,6	2,6	2,9	2,6	2,6	(1,8; 3,4)
DENK	2,0	2,2	1,6	1,7	1,0	2,4	1,9	1,6	1,6	1,4	1,4	1,9	1,3	(0,8; 1,8)
50PLUS	1,0	1,1	0,8	0,7	1,0	0,3	0,5	0,8	1,5	0,7	0,7	0,5	0,7	(0,3; 1,1)
BBB	1,0	11,5	9,9	9,1	8,5	7,5	9,0	19,3	16,8	17,5	13,1	8,5	9,0	(7,6; 10,4)
BIJ1	0,8	1,2	1,1	1,2	1,2	1,0	0,7	0,8	0,3	0,7	0,9	0,3	0,3	(0; 0,6)
BVNL	-	0,9	1,0	1,0	0,3	0,8	0,4	0,4	1,0	0,7	0,9	0,4	0,5	(0,1; 0,9)
NSC	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20,2	18,0	(16,1; 19,9)
Anders ⁴	2,0	2,2	0,3	0,4	3,6	3,3	2,5	2,9	1,8	2,1	3,4	0,2	0,3	-
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	-

Bron: I&O Research, september 2023

⁴ Hier wordt (nog steeds) vaak Pieter Omtzigt genoemd.

1.4 Switchgedrag

1.4.1 Switchgedrag sinds augustus

In de politieke peilingen in aanloop naar de verkiezingen maken we gebruik van een zogeheten rolling panel. Dit houdt in dat een deel van de respondenten die deelnamen aan de vorige peiling, ook voor de nieuwe peiling worden uitgenodigd, waardoor we kunnen zien welke kiezersstromen er tussen deze en de vorige peiling waren en welke redenen kiezers hebben om van partijvoorkeur te veranderen.

Tabel 1.5 laat zien voor een aantal partijen de kiezersstromen sinds augustus zien. Bij PvdA/GL, VVD en PVV zien we dat negen op de tien kiezers die in augustus voorkeur gaven aan deze partijen, dat nu nog steeds doen. De VVD kreeg er wat kiezers bij van JA21 (3% van de huidige VVD-kiezers koos in augustus voor JA21, niet getoond in de tabel) en PVV (3%).

Bij NSC en BBB is er meer onderling verkeer. Driekwart van de kiezers die in augustus aangaven op NSC te willen stemmen, doet dat nu ook. Eén op de tien zegt het nu niet te weten, drie procent stapte over op BBB. Verder stappen enkele procenten over naar PVV en CDA.

Bij BBB heeft twee derde (69%) van de kiezers die in augustus deze partij kozen nog steeds voorkeur voor BBB. Kiezers die weggingen stapten vooral over op NSC (13%), of gaven nu aan nog niet te weten waarop zij willen stemmen (11%).

PvdA/GL levert iets in (vooral aan mensen die het nu niet weten), maar wint ook iets: van de D66-kiezers uit augustus zou nu 9 procent PvdA/GL stemmen, van de PvdD-kiezers⁵ is dat 7 procent. Van de D66-kiezers uit augustus weet 13 procent het nog niet. Let wel, vanwege het kleine aantal waarnemingen (zie onderin Tabel 1.5) zijn deze uitkomsten over voormalig D66- en PvdD-kiezers indicatief.

Ook over SP en CDA kunnen we alleen indicatieve uitspraken doen vanwege het kleine aantal waarnemingen. SP-kiezers verloor de afgelopen maand vooral kiezers aan NSC (8%) en een paar procentpunten aan BBB, D66 en PvdA/GL. Bij het CDA zijn er met name kiezers die nu niet (meer) weten, een paar procent stapte over op NSC.

---

⁵ Dit onderzoek liep van vrijdag 8 tot maandag 11 september. De perikelen rond de PvdD kwamen zaterdag naar buiten, toen ruim de helft van de respondenten de vragenlijst al had ingevuld.

Tabel 1.5: Switchgedrag sinds de zetelpeiling augustus (in procenten) Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur in *rolling panel* (n = 1.105).

Stem- voorkeur sept.	Stemvoorkeur augustus								
	NSC	PvdA/ GL	VVD	PVV	BBB	PvdD*	SP*	D66*	CDA*
VVD			91%	4%	1%				
D66		1%					3%	78%	
PVV	2%			91%					
CDA	2%				1%	2%			85%
SP							80%		
PvdA/GL		90%				7%	2%	9%	
FvD	1%			2%					
PvdD		1%	1%			84%			
CU					1%				
Volt	1%				2%				
JA21									
SGP					2%				
DENK									
50Plus	1%			1%					
BBB	3%		3%	1%	69%		5%		
BIJ1									
BvNL									
NSC	76%	1%	1%		13%		8%		4%
Weet ik (nog) niet	11%	7%	5%		11%	5%	2%	13%	11%
n	223	209	128	84	99	61	37	33	30

*Indicatief vanwege een klein aantal waarnemingen.

1.4.2 Switchgedrag sinds Tweede Kamerverkiezingen 2021

Tabel 1.6 laat de kiezersstromen sinds de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021 zien. De grootste veranderingsfactor is vanzelfsprekend de komst van NSC, die van links tot rechts kiezers trekt. Kiezers die nu NSC zouden stemmen, komen met name van CDA (21% van alle virtuele NSC-stemmers), VVD (11%), PVV (11%) en D66 (8%). Acht procent van de huidige NSC-kiezers heeft in 2021 niet gestemd. Andersom beredeneerd lijden met name CDA, JA21 en SP – ten opzichte van 2021 – onder de komst van NSC. Bij het CDA zou 32 procent van de kiezers nu op NSC stemmen, bij JA21 is dat 26 procent en bij SP 23 procent.

De VVD trekt momenteel met name kiezers die in maart 2021 ook al op de partij stemden (83% van alle virtuele VVD-stemmers). Onder kiezers van andere partijen is het aandeel overstappers naar de VVD klein, het meest nog onder CDA-stemmers (4%). De partij, die in de huidige zetelpeiling op een verlies van 9 zetels t.o.v. maart 2021 staat, verliest vooral aan NSC (13% van degenen die in 2021 VVD stemden) en PvdA/GL (14%).

In het algemeen zien we dat CDA, JA21 en D66 er slecht in slagen om hun kiezers van 2021 vast te houden. Momenteel zou slechts 14 procent van de JA21-kiezers weer voor deze partij kiezen, bij CDA en D66 is dat 19 procent. Zoals gezegd verliest het CDA veel kiezers aan NSC (32%), maar ook een flink deel aan de BBB (12%). Van JA21 trekken kiezers voornamelijk naar NSC (26%), BBB

(19%) en VVD (10%). D66 staat momenteel een kwart van haar kiezers uit 2021 (24%) te verliezen aan PvdA/GL.

Tabel 1.6: Switchgedrag sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 (in procenten)

Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.649).

Stem- voorkeur	Gestemd bij TK21													Niet ge- stemd
	Totaal	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA	GL	FvD	PvdD	CU	Volt	JA21	
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
VVD	13	52	2	4	5				4	1	1		10	4
D66	3	1	19		1	1								1
PVV	7	2		48	0				16	2			8	11
CDA	2	1			19		1				1			2
SP	3	0	1	0	0	36	1	1		1				4
PvdA/GL	13	2	24	1	3	10	65	70	2	13	4	25		8
FvD	2			2					36		2		2	
PvdD	4	0	6	1		3	1	8		48				5
CU	2	1			2		1				50	1		1
Volt	2	0	7				2	1				29		2
JA21	1	1		2	1								14	1
SGP	2	0									4			1
DENK	1													
50Plus	1	0	0	1	1	1								2
BBB	7	4	2	15	12	4	3	2	12	1	5		19	11
BIJ1	0													
BVNL	0				0	1			8					
NSC	14	8	8	16	32	23	11	6	8	9	16	10	26	20
Weet ik (nog) niet	24	27	30	12	24	22	16	12	12	24	16	34	22	28

Bron: I&O Research, september 2023

1.5 Welke partijen worden nog overwogen?

Ruim een vijfde (22%) van de kiezers met stemvoorkeur is zeker van zijn of haar stem. Andere kiezers overwegen nog minstens twee partijen.

Nieuw Sociaal Contract wordt door een kwart van het totale electoraat (26%) nog overwogen (zie Tabel 1.7). Met name kiezers die nu voorkeur geven aan BBB (45%) kijken ook nog naar de partij van Omtzigt – vorige maand was dat aandeel nog iets groter (57%). Ook 44 procent van de kiezers die nu nog niet weten waarop zij zouden willen stemmen overweegt NSC.

Ook de BBB is nog vaak tweede of derde keuze (voor 18 procent van het totale electoraat).

Kiezers van de christelijke partijen SGP (65%), ChristenUnie (32%) en CDA (27%) zijn relatief vaak al ‘geland’. Dat geldt ook voor de huidige kiezers van VVD (32%), SP (30%) en FvD (30%).

De helft van de D66-kiezers (53%) overweegt momenteel ook een stem op PvdA/GL. Andersom geldt dat een kwart van de PvdA/GL-kiezers ook D66 nog overweegt.

Tabel 1.7: Zijn er andere partijen die voor u in aanmerking komen om op te stemmen? (naar huidige partijvoorkeur). Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen (n = 2.184).

Overwogen	To-taal elec.	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA /GL	FvD	Pvd D	CU	Volt	JA21	SGP	BBB	NSC	Geen voorkeur
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Geen	22	32	23	24	27	30	21	30	23	32	6	5	65	11	11	
VVD	10		9	8	17	4	3	0	1	3	12	22	0	10	12	24
D66	10	10		0	3	0	24	0	10	0	34	0	0	2	3	17
PVV	8	9	2		0	4	0	39	3	0	0	41	4	18	12	10
CDA	5	7	3	0		3	1	0	2	13	3	0	0	5	7	11
SP	8	1	1	3	0		14	6	11	1	5	0	0	6	10	12
PvdA /GL	14	3	53	0	5	11		0	35	11	40	0	0	3	13	28
FvD	2	0	0	10	0	0	0		0	0	0	13	1	3	1	3
PvdD	9	1	7	2	0	10	29	2		0	24	0	0	2	5	13
CU	4	2	4	1	25	0	1	0	0		3	0	16	1	5	7
Volt	10	7	29	1	5	7	25	2	12	3		0	0	1	6	13
JA21	5	8	0	14	0	0	0	5	0	0	1		0	8	7	7
SGP	2	1	0	1	2	0	0	2	0	8	0	0		2	2	3
DENK	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	2
50Plus	2	2	0	1	0	3	0	2	4	0	5	4	0	1	2	5
BBB	18	17	0	39	13	8	2	15	1	4	6	38	10		39	23
BIJ1	1	0	0	0	0	0	4	0	4	0	3	0	0	0	1	1
BVNL	3	0	0	7	3	0	0	33	0	0	0	10	3	7	3	3
NSC	26	23	10	31	32	27	22	11	17	35	29	30	11	45		44

Bron: I&O Research, september 2023

PvdA/GroenLinks heeft ook electoraal potentieel bij PvdD (35% van de PvdD-kiezers overweegt PvdA/GL), Volt (40%) en kiezers die momenteel nog geen voorkeur hebben (28%). Van de NSC-kiezers overweegt 13 procent ook nog PvdA/GL, in absolute zin is hier voor de partij van Timmermans dus het meest te halen (circa vier zetels).

De VVD wordt nog overwogen door kiezers die momenteel voorkeur geven aan JA21 (22% van hen overweegt VVD), CDA (17%), NSC (12%) en kiezers die nog geen voorkeurspartij hebben (24%). Dus ook voor de VVD is er in absolute het meest bij te winnen van Omtzigt (ca. drie zetels).

Voor de PVV geldt hetzelfde. De Partij van Wilders kan nog winnen van JA21, FvD, BBB en NSC.

De BBB is voor 18 procent van het totale electoraat nog tweede of derde keuze. Bijna vier op tien NSC-kiezers overwegen ook de partij van Van der Plas nog, dat zouden maar liefst tien zetels zijn. Ook vier op tien PVV-kiezers hebben de BBB nog niet volledig afgeschreven.

1.6 Redenen voor overstap

NSC: veel enthousiasme over Omtzigt, nog wachten op standpunten

Nieuw Sociaal Contract staat met 28 virtuele zetels in de I&O-zetelpeiling. Deze kiezers komen uit alle hoeken: een vijfde stemde in 2021 op het CDA (21%), maar NSC trekt ook kiezers van VVD (11%), PVV (11%), D66 (8%) en SP (8%) en in mindere mate van PvdA (4%), CU (4%) en JA21 (8%).

Net als in augustus is de persoon Pieter Omtzigt een belangrijke factor voor overstappers. Kiezers vinden Omtzigt een deskundig, integer en eerlijk politicus. Zij zien in hem de persoon die opkomt voor 'de burger' en strijdt tegen onrechtvaardigheid.

- *“Wat hij belooft probeert hij ook echt te behalen. Zoekt alles goed uit en laat niet over zich lopen. Een eerlijk persoon.”*
– Stemde in 2021 PvdA
- *“Betrouwbaarheid en het opkomen voor degenen die onrecht wordt aangedaan.”*
– Stemde in 2021 CD
- *“De persoonlijke integriteit van deze man.”*
– Stemde in 2021 PVV
- *“Ik hoop dat deze partij verandering kan aanbrengen in politiek Nederland, transparantie en duidelijkheid.”*
– Stemde in 2021 Partij voor de Dieren
- *“Een nieuw geluid. Maar vooral Pieter Omtzigt.”*
– Stemde in 2021 CDA

Toch zakt NSC ook een beetje terug vergeleken met onze vorige peiling. Waar de partij bij haar entree in augustus nog 31 virtuele zetels had, is dat nu drie minder. Kiezers die in augustus nog zeiden NSC te gaan stemmen, maar nu een andere voorkeur hebben, noemen onder meer dat zij onvoldoende duidelijkheid hebben over de standpunten van de partij. Standpunten van andere partijen, die inmiddels wel zijn gepresenteerd, spreken hen aan.

- *“Ben al tiental jaren CDA stemmer. Zolang ik het programma van NSC niet ken kan ik dat niet met het CDA programma vergelijken.”*
– Zou nu CDA stemmen, had in augustus voorkeur voor NSC
- *“Beide partijen komen nog in aanmerking. Ik kan nog niet zeggen wat ik minder goed vind aan NSC. Van het CDA Normen en waarden.”*
– Zou nu CDA stemmen, had in augustus voorkeur voor NSC
- *“Uitgebrachte speerpunten.”*
– Zou nu BBB stemmen, had in augustus voorkeur voor NSC

PvdA/GL stabiel: nog steeds enthousiasme over links machtsblok

De gecombineerde lijst van PvdA en GroenLinks haalt deze maand 27 virtuele zetels. Daarmee is de lijst vooralsnog stabiel te noemen en is het een van de weinig partijen die niet (sterk) lijdt onder de komst van NSC. Hoewel NSC een deel van de PvdA- (11%) en GroenLinks-kiezers (6%) uit 2021 trekt, slaagt de gecombineerde lijst er op haar beurt weer in om kiezers van D66, PvdD, SP en Volt naar zich toe te trekken.

Kiezers die sinds de Tweede Kamerverkiezing de overstap naar PvdA/GL maakten geven, net als in de voorgaande maanden, met name aan dat zij hopen dat de samenwerking zorgt voor een sterk links blok dat een serieuze machtsfactor kan worden. Bij andere partijen zoals BIJ1 en Volt zagen zij de afgelopen maanden onrust. Ook is een deel enthousiast over Frans Timmermans als lijsttrekker. Anderen noemen de standpunten op het klimaat- en/of sociaaleconomisch gebied.

- *“Veel vertrouwen in Frans Timmermans. D66 is me net iets te liberaal geworden.”*
– Stemde in 2021 D66
- *“Nieuwe wind in het kabinet. Enige grote partij die klimaat belangrijk vindt.”*
– Stemde in 2021 D66
- *“Met verenigd links blok en populaire lijsttrekker grote kans op weer een linkse premier of partij in de regering.”*
– Stemde in 2021 BIJ1
- *“Timmermans vind ik geschikt als premier en met mijn stem is er meer kans dat hij het wordt.”*
– Stemde in 2021 Partij voor de Dieren
- *“Ze hebben een kans de grootste te worden, dus ik stem strategisch.”*
– Stemde in 2021 BIJ1
- *“Ik vind klimaat heel belangrijk. Ik denk dat GroenLinks de grootste partij is die de juiste dingen voor het klimaat kan doen, waardoor ik hoop en denk dat GroenLinks de meeste kans heeft om iets voor het klimaat te doen.”*
– Stemde in 2021 niet
- *“Eindelijk een linkse frontvorming. Volt heeft afgelopen regeringsperiode toch ook wel interne problemen gehad.”*
– Stemde in 2021 Volt
- *“Bij1 is in elkaar gestort, non-existent.”*
– Stemde in 2021 BIJ1
- *“PvdA/GroenLinks maken kans om te gaan regeren en op sociaal-economisch terrein en klimaat noodzakelijke veranderingen te realiseren. D66 deed teveel concessies in het kabinet.”*
– Stemde in 2021 D66

VVD profiteert van ruzie bij JA21, maar verliest iets aan NSC

De VVD wint in deze peiling weer drie zetels ten opzichte van augustus. Daarmee staat de partij van Dilan Yesilgöz op 25 zetels. Het zou wel een verlies van negen ten opzichte van maart 2021 betekenen. Ruim een kwart van de kiezers die in 2021 op de VVD stemden heeft nu nog geen partijvoorkeur (27%). Ook verliest de VVD acht procent aan NSC ten opzichte van 2021.

Kiezers die in augustus nog voorkeur hadden voor een andere partij, maar nu voorkeur hebben voor VVD, zeggen dat zij enthousiast zijn over de standpunten van de partij en Yesilgöz als lijsttrekker. Maar ook de onrust in JA21 lijkt een factor. Bij die partij stapten eind augustus een aantal prominente leden met kritiek op⁶ en stapten twee Kamerleden over naar de BBB.⁷ Overstappers zeggen dat zij nu naar VVD gaan omdat ze JA21 niet stabiel genoeg vinden.

Kiezers die sinds maart 2021 zijn vertrokken bij de VVD geven daarvoor uiteenlopende redenen. Zo vinden kiezers die nu voorkeur geven aan de BBB de VVD 'oude politiek' en zijn toe aan de 'frisse wind' en meer nuchtere aanpak die BBB voor hen representeert. Voor overstappers naar NSC is vooral Omtzigt de pull-factor. Overstappers naar PVV zeggen dat zij teleurgesteld zijn in de in hun ogen te zachte aanpak van migratie door de VVD.

- *“Ruzie bij JA21. Ik ben klaar met nieuwe partijen. Dus maar weer terug naar de VVD”*
  - Zou nu VVD stemmen, had in augustus voorkeur voor JA21
- *“Het partijprogramma, met name het asielprobleem, hypotheekrente, rekeningrijden. JA21 is niet meer stabiel: ze zullen niets in de melk te brokkelen hebben”*
  - Zou nu VVD stemmen, had in augustus voorkeur voor JA21
- *“De nieuwe lijsttrekker”*
  - Zou nu VVD stemmen, had in augustus nog geen voorkeur
- *“Het jarenlang niet oplossen van de asielcrisis. Wat betreft instroom hebben wij helemaal geen controle over aantallen en type migranten.”*
  - Zou nu PVV stemmen
- *“De kennis en werkwijze van Pieter Omtzigt.”*
  - Zou nu NSC stemmen
- *“Realistischer aanpak. Aandacht voor mensen met echte problemen.”*
  - Zou nu BBB stemmen

BBB 'staat dicht bij de gewone Nederlander en komt op voor het platteland'

In de zetelpeiling van augustus zagen we al dat de BBB het hardst geraakt wordt door de komst van NSC. De partij haalt nu 14 virtuele zetels en daarmee komt de daling (destijds van 8 zetels) tot staan.

Ondanks dat de BBB een beetje wegzakt – op haar hoogtepunt in april 2023 stond de partij zelfs op 31 virtuele zetels – staat de partij duidelijk op winst ten opzichte van de huidige ene zetel.

Kiezers die nu de voorkeur geven aan de BBB benoemen met name het gevoel dat de partij dichtbij 'de gewone burger' staat. Frontvrouw Caroline van der Plas communiceert in duidelijke taal en kiezers zien dat zij opkomt voor 'de provincie' en – dit wordt in mindere mate genoemd – voor de boeren. Begin september presenteerde BBB Mona Keijzer als nummer 2 en premierskandidaat voor de partij,⁸ maar zij wordt door overstappers vrijwel niet genoemd.

⁶ <https://nos.nl/artikel/2488078-zes-prominente-ja21-leden-vertrekken-vanwege-onvrede-over-annabel-nanninga>

⁷ <https://nos.nl/collectie/13944/artikel/2488823-bbb-schuift-mona-keijzer-naar-voren-als-premierskandidaat>

⁸ Zie bovenstaande link.

- *“Geen moeilijk taalgebruik en staat meer bij de bevolking dan andere gevestigde partijen”*
– Stemde in 2021 op een andere partij
- *“Ik heb het gevoel dat de BBB dichterbij het volk staat. En vooral ook het goede voor de boeren en tuinders wil.”*
– Stemde in 2021 CDA
- *“BBB komt op voor de regio’s buiten het westen. Heldere standpunten en meer macht voor de provincie. Het CDA is zijn identiteit kwijt geraakt en de verbinding met de achterban. De partij is gebruikt door D66 en de VVD waardoor ze de geloofwaardigheid kwijt zijn geraakt. Destijds strategische stem. Nu bewust maar afhankelijk van programma nog niet goed bekeken. Klaar met oude politiek.”*
– Stemde in 2021 CDA
- *“Meer voor de gewone mens.”*
– Stemde in 2021 Forum voor Democratie
- *“Duidelijkheid, weer met de voeten in de klei. Nederland opbouwen niet afbreken. Beter asielbeleid. Vol is vol en ook omzien naar Nederlanders. Mensen weer belonen voor werken niet straffen.”*
– Stemde in 2021 CDA
- *“Ik heb me nog niet voldoende verdiept erin. Maar hun grote groei en de simpele taal van de partijleider trekken me.”*
– Stemde in 2021 D66
- *“Spreken de taal van de gewone man.”*
– Stemde in 2021 niet

PVV blijft de partij voor strenge migratieaanpak

De Partij voor de Vrijheid staat in deze peiling op 14 virtuele zetels. Dat is een verlies van drie zetels ten opzichte van de 17 zetels die de partij bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2021 haalde. Maar gezien de entree van NSC kunnen we ook vaststellen dat de PVV behoorlijk stabiel presteert.

Kiezers die in 2021 PVV stemden stappen nu met name over naar de BBB (15%) en NSC (16%). Overstappers naar de BBB zien de BBB als een realistische partij die ook niet wordt uitgesloten van regeringsdeelname. Overstappers naar NSC noemen met name het inmiddels bekende argument van de eerlijkheid en integriteit van Omtzigt als persoon en de nieuwe koers in de politiek waar hij voor staat.

- *“PVV vind ik nog even goed, echter BBB draagt voor een groot deel vergelijkbare standpunten uit en heeft meer kans op deelname aan het kabinet.”*
– Stemde in 2021 PVV, zou nu BBB stemmen
- *“Een nieuw begin, veel minder Haags gedoe, en voor het platteland, minder goed aan PVV is nu al lang bezig en bereikt niet veel, door het cordon van de linkse partijen. BBB is serieuzer dan de PVV.”*
– Stemde in 2021 PVV, zou nu BBB stemmen
- *“Nieuwe benadering van en nieuwe inzichten in de politiek.”*
– Stemde in 2021 PVV, zou nu NSC stemmen
- *“Omtzigt heeft goede punten. Heeft veel problemen aan het licht gebracht. Geeft vertrouwen.”*
– Stemde in 2021 PVV, zou nu NSC stemmen
- *“Enige eerlijke politicus.”*
– Stemde in 2021 PVV, zou nu NSC stemmen

Kiezers die nu wel voor PVV kiezen noemen als reden daarvoor – net als in eerdere peilingen – met name de migratiestandpunten van de partij. Voor hen vertelt de PVV een eerlijk en duidelijk verhaal over het beperken van immigratie en het opkomen voor ‘de normale Nederlander’.

- *“Minder vluchtelingen en buitenlanders, en meer woningen, Nederland gaat heel slecht.”*
– Stemde in 2021 niet
- *“Vanwege de komst van steeds meer asielzoekers.”*
– Stemde in 2021 SGP
- *“Het jarenlang niet oplossen van de asielcrisis. Wat betreft instroom hebben wij helemaal geen controle over aantallen en type migranten.”*
– Stemde in 2021 VVD

D66 haalde in 2021 strategische stem binnen, maar stelt nu teleur

D66 was in maart 2021 één van de partijen die als winnaar uit de bus kwam. Destijds sleepten de Democraten 24 zetels binnen, maar in de I&O-zetelpeiling van deze maand blijven er daarvan slechts zes over. Drie op de tien D66-kiezers uit 2021 weten nu nog niet waar zij op willen stemmen. Daarnaast verliest de partij een kwart (24%) van haar kiezers aan de gezamenlijke lijst van PvdA/GL, en in mindere mate aan ook aan NSC (8%), Volt (7%) en Partij voor de Dieren (6%).

Kiezers die D66 nu de rug toekeren zeggen vaak dat hun stem voor D66 destijds een strategische stem was. Zij waren enthousiast over Sigrid Kaag als nieuwe leider en/of hoopten dat de partij de grootste kon worden. Nu zeggen zij dat D66 haar ambities voor hen niet voldoende heeft kunnen waarmaken.

- *“Ik ben eenmalig overgestapt naar D66 omdat ik vurig hoopte dat Sigrid Kaag premier zou worden. Helaas mocht dit niet zo zijn, dus stem ik weer op mijn eigen partij PvdA.”*
– Zou nu PvdA/GL stemmen
- *“Stemde altijd op GroenLinks, heb ‘strategisch’ gestemd op D’66. Had dat beter niet kunnen doen.”*
– Zou nu PvdA/GL stemmen
- *“PvdD is een door en door integere partij, ze durven te staan voor hun standpunten en stellen me nooit teleur. Mijn keuze voor D66 was een eenmalig uitstapje in de hoop dat Kaag Rutte zou verslaan. Achteraf enorm veel spijt, D66 heeft het gros van haar idealen verkwaanseld en Kaag deed het minder goed dan gehoopt.”*
– Zou nu PvdD stemmen
- *“In 2021 hoopte ik dat Kaag premier zou worden.”*
– Zou nu PvdA/GL stemmen
- *“Destijds was het een strategische stem.”*
– Zou nu PvdA/GL stemmen
- *“2 partijen kunnen een groter blok vormen. D66 was een tactische keuze en vertrouwen in Kaag.”*
– Zou nu PvdA/GL stemmen
- *“Volt is jong en ambitieus. D66 heeft het niet waargemaakt, vervalt in oude politiek.”*
– Zou nu Volt stemmen

CDA verliest flink aan NSC, kiezers zien nog steeds onrust in de partij

Waar het CDA in maart 2021 nog 15 zetels behaalde, raakte ze die in de maanden daarop virtueel snel kwijt. Inmiddels peilt de partij op vier zetels. Kiezers vertrekken vooral naar NSC (32%) en BBB (12%).

Vertrekkers naar de BBB spreken hun teleurstelling uit over het CDA, dat zij zien als een rommelige partij die niet meer in verbinding staat met de achterban op het platteland, waar de BBB wel in staat is deze groep aan te spreken. Overstappers naar NSC benoemen niet zozeer waarom zij weg zijn gegaan bij het CDA, maar vooral de belofte van een nieuwe, integere politiek waar Omtzigt voor hen voor staat.

- *“Het CDA is een rommeltje geworden waar ik totaal geen vertrouwen in heb. In de BBB heb ik wel een beetje vertrouwen.”*
  - Zou nu BBB stemmen
- *“CDA heeft er een potje van gemaakt.”*
  - Zou nu BBB stemmen
- *“Hopelijk gaat er eens een andere wind waaien in Den Haag en wordt er weer meer naar de bevolking geluisterd.”*
  - Zou nu BBB stemmen
- *“Instituties hervormen, het eerlijke verhaal en het track record van Pieter”*
  - Zou nu NSC stemmen
- *“Pieter Omtzigt is de enige in Den Haag waarbij ik het gevoel heb dat hij er niet alleen maar voor zichzelf zit.”*
  - Zou nu NSC stemmen
- *“Net als toen bij CDA stem ik op DE persoon.”*
  - Zou nu NSC stemmen
- *“CDA is geen schim meer van wat was. Gekonkel, misselijke spelletjes en vriendjespolitiek. Verzameling lichtgewichten.”*
  - Zou nu VVD stemmen
- *“VVD heeft goede premierskandidaat. CDA loopt leeg en heeft geen invloed en kopstukken meer.”*
  - Zou nu VVD stemmen

Kiezers die nu wél voor CDA zouden kiezen roemen het CDA als middenpartij die aandacht heeft voor normen en waarden en fatsoen. Ook zijn zij enthousiast over nieuwe partijleider Henri Bontenbal.

- *“Nieuwe lijsttrekker heeft elan. Normen en waarden weer op de agenda, fatsoen moet je doen. Middenpartij.”*
  - Zou nu CDA stemmen
- *“Goede ideeën en een frisse nieuwe leider.”*
  - Zou nu CDA stemmen

1.7 Stemmotieven

Inhoud belangrijk bij partijkeuze

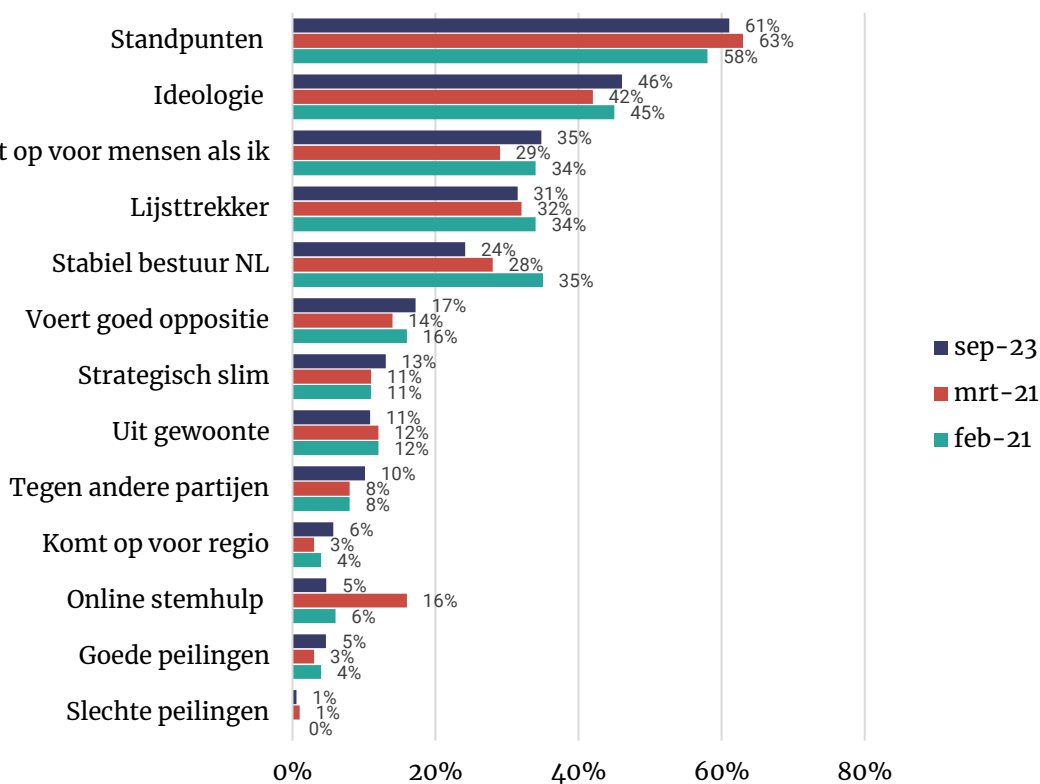
Naast de specifieke redenen om op een bepaalde partij te stemmen, vroegen we kiezers die van plan zijn om te gaan stemmen ook wat in meer algemene zin belangrijke redenen zijn om op hun voorkeurspartij te stemmen. Inhoudelijke punten wegen het zwaarst (zie Figuur 1.2): 61 procent kiest voor de standpunten of het partijprogramma van de partij, 46 kiest voor de ideologie. Voor circa een derde van de kiezers is het belangrijk dat de partij opkomt voor mensen zoals zij (35%) en wie de lijsttrekker of leider is (31%).

Ook bij de vorige Tweede Kamerverkiezingen in 2021 waren inhoudelijke redenen het belangrijkste en werden deze nog iets belangrijker naarmate de verkiezingen dichterbij kwamen. Destijds speelde de reden dat een partij ‘zorgt voor een stabiel bestuur van Nederland’ in de aanloop naar de verkiezingen voor meer mensen een belangrijke rol (feb’21: 35%, nu: 24%).

Hoe goed (5%) of slecht (1%) een partij het doet in de peilingen is voor weinig kiezers een belangrijke factor in hun stemkeuze. Dat zagen we in 2021 ook. Momenteel is ook het advies van online stemhulpen maar voor een kleine groep van belang (5%), maar dit aandeel zal de komende maanden – zodra de stemhulpen voor de aankomende verkiezingen online komen – gaan stijgen. In 2021 zagen we dat ook (van 5% in februari naar 16% in maart).

Figuur 1.2: Wat is of zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op <voorkeurspartij> te stemmen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (februari 2021, n = 1.794; maart 2021, n = 2.168; september 2023, n = 1.649).

Bron: I&O Research, september 2023

NSC-kiezer kijkt vooral naar leider; strategische stem zit bij VVD en PvdA/GL

Tussen de partijen zijn een aantal duidelijke verschillen in wat kiezers belangrijk vinden bij hun keuze voor die partij. Bij alle partijen, op NSC na, zegt een meerderheid van de kiezers dat de standpunten van de partij voor hen een belangrijke reden zijn. Bij NSC geldt dat voor 40 procent. Voor NSC-kiezers is de lijsttrekker juist veel vaker (64%) dan gemiddeld (31%) van belang.

Voor kiezers van PVV (55%), SP (53%), FvD (61%) en BBB (53%) is het belangrijker dan bij andere partijen dat de partij ‘opkomt voor mensen zoals ik’. Bij de BBB is ook het ‘opkomen voor de regio’ een relatief belangrijke factor (27%), net zoals het voeren van goede oppositie (27%).

Met name bij de VVD (25%) en PvdA/GL (28%) is het gevoel dat een stem ‘strategisch slim’ is een belangrijke overweging voor kiezers. Bij PvdA/GL wordt echter door een ruime meerderheid ook zwaar gewogen aan de ideologie (59%) en de standpunten (73%).

Tabel 1.8: Wat is of zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op <voorkeurspartij> te stemmen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar partijvoorkeur. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (n = 1.649).

	To- taal	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA /GL	FvD	Pvd D	CU	Volt	JA21	SGP	BBB	NSC
Reden	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Standpunten	61	53	80	67	63	61	73	86	64	70	85	73	73	53	40
Ideologie	46	33	71	39	50	58	59	57	70	73	51	30	39	32	37
Komt op voor mensen als ik	35	27	25	55	22	53	21	61	16	22	16	44	35	56	39
Lijsttrekker/ leider	31	26	32	33	21	22	28	17	13	8	13	15	4	33	64
Stabiel bestuur	24	47	37	13	50	4	19	21	1	20	3	14	39	16	26
Goede oppositie	17	2	6	35	0	42	13	54	24	4	12	8	5	27	20
Strategisch slim	13	25	5	6	2	2	28	5	5	0	5	0	0	11	9
Uit gewoonte	11	23	18	7	35	22	15	0	6	17	0	0	17	1	0
Tegen andere Partijen	10	12	0	15	2	12	8	27	4	2	5	12	4	10	12
Komt op voor Regio	6	1	3	11	11	5	1	9	2	2	0	0	4	27	3
Advies stem- hulp	5	5	1	9	2	4	6	5	10	6	19	0	0	4	0
Goede peilingen	5	2	0	6	0	0	6	0	4	0	0	5	0	12	8
Slechte peilingen	1	0	2	0	5	3	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Anders	2	1	0	2	2	0	2	3	2	5	0	5	0	1	3
Weet ik niet	1	1	0	0	4	4	1	0	1	2	0	0	0	1	1

Voor VVD-kiezers was de lijsttrekker in 2021 vaker een belangrijke reden om op een partij te stemmen dan nu: destijds gold dat voor ruim de helft, nu voor een kwart (Tabel 1.9). Ook de reden dat de VVD ‘zorgt voor een stabiel bestuur in Nederland’ is nu een minder belangrijke factor. Bij de PVV en het CDA zien we dat de inhoudelijke standpunten belangrijker zijn geworden dan.

Bij PvdA/GL zien we dat de strategische stem een grotere factor is dan dit destijds voor zowel PvdA- als GroenLinks kiezers was (zie Tabel 1.10). Voor GroenLinks-kiezers was de lijsttrekker in 2021 minder belangrijk (feb’21: 20%, mrt’21: 12%) dan nu (28%), voor PvdA-kiezers was dit in 2021 juist vaker (feb’21: 38%, mrt’21: 35%) een belangrijke factor dan het nu is.

Tabel 1.9: Wat is of zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op <voorkeurspartij> te stemmen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar jaar en partijvoorkeur. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (februari 2021, n = 1.794; maart 2021, n = 2.168; september 2023, n = 1.649).

	Totaal			VVD			PVV			CDA			D66		
	feb-21	mrt-21	sep-23	feb-21	mrt-21	sep-23	feb-21	mrt-21	sep-23	feb-21	mrt-21	sep-23	feb-21	mrt-21	sep-23
Reden	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Standpunten	58	63	61	53	50	53	61	58	67	47	46	63	73	77	80
Ideologie	45	42	46	34	26	33	39	35	39	33	30	50	57	49	71
Komt op voor mensen als ik	34	29	35	30	20	27	48	44	55	31	20	22	28	21	25
Lijsttrekker	34	32	31	57	54	26	33	26	33	38	26	21	41	43	32
Stabiel bestuur NL	35	28	24	65	59	47	12	9	13	55	53	50	30	27	37
Voert goed oppositie	16	14	17	6	3	2	45	44	35	6	4	0	5	2	6
Strategisch slim	11	11	13	21	17	25	6	7	6	20	14	2	9	13	5
Uit gewoonte	12	12	11	11	18	23	6	8	7	19	19	35	13	10	18
Tegen andere partijen	8	8	10	11	8	12	11	18	15	4	6	2	3	3	0
Komt op voor regio	4	3	6	1	1	1	4	2	11	11	10	11	1	1	3
Online stemhulp	6	16	5	7	13	5	5	13	9	5	13	2	8	20	1
Goede peilingen	4	3	5	10	6	2	6	3	6	5	5	0	0	4	0
Slechte peilingen	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1	1	2

Tabel 1.10: Wat is of zijn voor u de belangrijkste reden(en) om op <voorkeurspartij> te stemmen?

Meerdere antwoorden mogelijk. Naar jaar en partijvoorkeur. Basis: zou zeker/waarschijnlijk stemmen en heeft partij van eerste voorkeur (februari 2021, n = 1.794; maart 2021, n = 2.168; september 2023, n = 1.649).

Reden	GroenLinks*			SP			PvdA /PvdA-GL*			ChristenUnie			PvdD		
	feb-21	mrt-21	sep-23	feb-21	mrt-21	sep-23	feb-21	mrt-21	sep-23	feb-21	mrt-21	sep-23	feb-21	mrt-21	sep-23
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Standpunten	75	81	73	52	70	61	59	70	73	75	64	70	80	69	64
Ideologie	75	63	59	50	51	58	62	47	59	69	57	73	78	64	70
Komt op voor mensen als ik	23	21	21	49	50	53	28	27	21	30	23	22	8	20	16
Lijsttrekker	20	12	28	9	18	22	38	35	28	30	29	8	15	8	13
Stabiel bestuur NL	10	6	19	5	5	4	32	20	19	47	36	20	4	4	1
Voert goed oppositie	25	20	13	34	33	42	4	11	13	2	1	4	28	20	24
Strategisch slim	8	11	28	5	4	2	9	10	28	3	8	0	14	1	5
Uit gewoonte	5	8	15	7	12	22	23	17	15	8	15	17	1	8	6
Tegen andere partijen	13	4	8	13	5	12	25	4	8	15	2	2	5	8	4
Komt op voor regio	16	1	1	3	6	5	3	3	1	6	3	2	3	2	2
Online stemhulp	6	24	6	5	8	4	10	19	6	5	14	6	3	18	10
Goede peilingen	0	2	6	2	1	0	1	2	6	3	1	0	0	1	4
Slechte peilingen	0	0	0	0	1	3	2	3	0	0	0	0	0	1	0

*Cijfers voor 2021 zijn voor GL dan wel PvdA, die van september 2023 zijn voor de gezamenlijke lijst PvdA/GL.

2 Democratische tevredenheid en vertrouwen

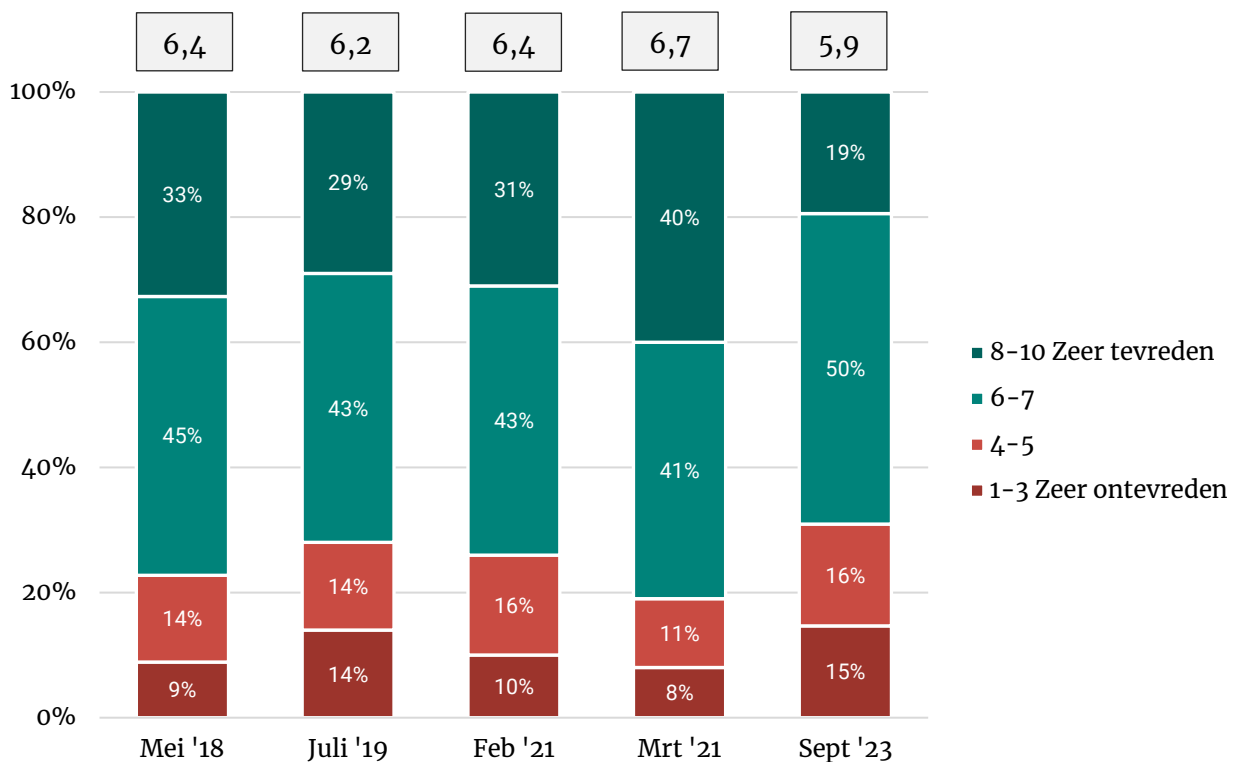
2.1 Democratische tevredenheid afgenomen

Een ruime meerderheid van de Nederlanders is tevreden met de manier waarop de democratie werkt in Nederland (69%). Voorheen (in de jaren 2018, 2019 en 2021) lag de tevredenheid beduidend hoger: gemiddeld krijgt het functioneren van het democratisch systeem nu een 5,9 op een schaal van 1 tot 10, in maart 2021 was dat nog een 6,7. Hoewel de tevredenheid destijds wellicht hoger was door de nabijheid van de Tweede Kamerverkiezingen – een duidelijke herinnering aan democratische inspraak – lag de tevredenheid ook in voorgaande maanden en jaren hoger. Maar liefst 31 procent geeft een onvoldoende, dit zijn vooral kiezers van PVV, BBB en SP⁹. Kiezers van CDA, VVD, D66, CU, PvdA en Volt geven gemiddeld een zeven (zie Figuur 2.2).

Bij kiezers van VVD, PVV en SP is de afname in democratische tevredenheid de afgelopen twee jaar het grootst. VVD-kiezers gaven in maart 2021 nog een 7,6, nu een 6,8. Bij de PVV ging dat van 5,2 naar 4,0 en bij de SP van 6,5 naar 5,3. Bij kiezers van andere partijen was de afname minder groot, maar geen enkele kiezersgroep is nu meer tevreden met de manier waarop de democratie werkt dan twee jaar terug.

Figuur 2.1: Hoe tevreden bent u met de manier waarop de democratie werkt in Nederland? Kunt u dit aangeven op een schaal van 1 tot 10? Hier wordt het democratische systeem 'in de praktijk' bedoeld.

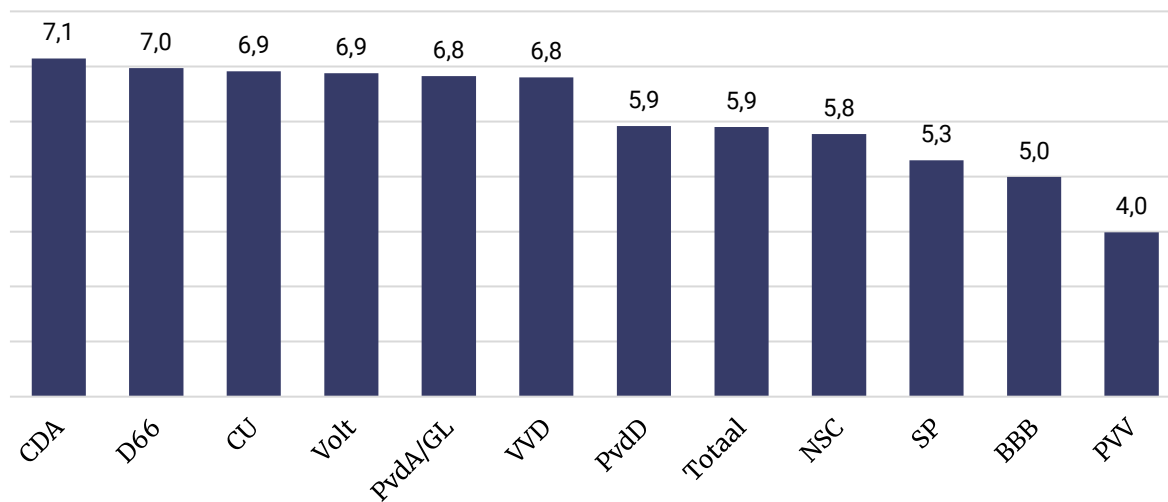
Basis: maart 2021, n = 2.576; februari 2021, n = 2.199; juli 2019, n = 2.146; mei 2018, n = 1.573; september 2023, n = 1.195.

⁹ Ook kiezers van FvD, JA21, BVNL geven overwegend onvoldoendes, maar hiervoor is het aantal waarnemingen te laag om er precieze uitspraken over te kunnen doen.

Figuur 2.2: Hoe tevreden bent u met de manier waarop de democratie werkt in Nederland? Kunt u dit aangeven op een schaal van 1 tot 10? Hier wordt het democratische systeem 'in de praktijk' bedoeld.

Basis: september 2023, n = 1.195. Naar partij van eerste voorkeur

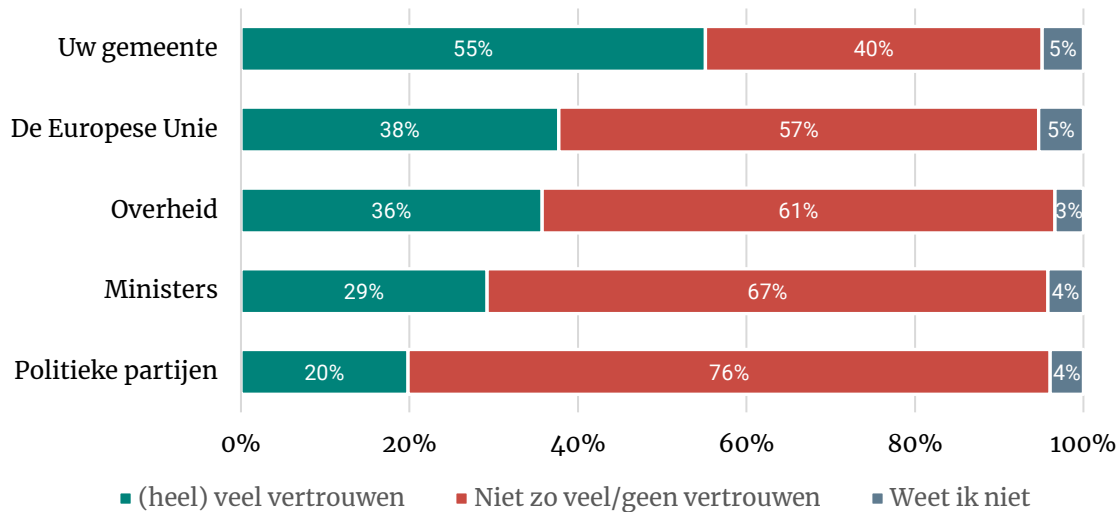
2.2 Vertrouwen in overheid nog altijd laag

Het vertrouwen in de overheid blijft laag. Ruim een derde (36%) geeft nu aan heel veel of tamelijk veel vertrouwen te hebben in de landelijke overheid. Het vertrouwen in ministers leek de afgelopen twee maanden iets toe te nemen, maar die ontwikkeling zegt niet door; het vertrouwen stukt nu op 29 procent.

Het meeste vertrouwen heeft men in de eigen gemeente, die door 55 procent wordt vertrouwd.

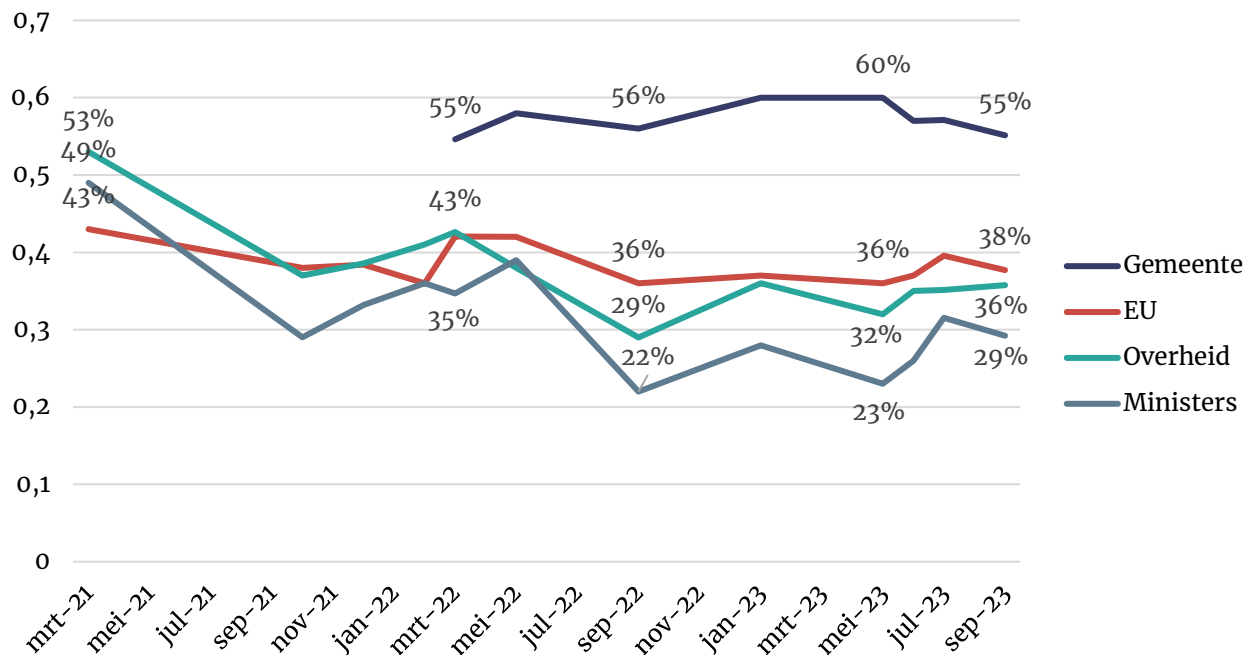
Figuur 2.3: Hoeveel vertrouwen heeft u in de volgende instellingen of personen?

Basis: halve steekproef (willekeurig toegewezen in split-run, n = 1.195)

Figuur 2.4: Hoeveel vertrouwen heeft u in de volgende instellingen of personen?

Getoond in figuur: % heel veel en tamelijk veel vertrouwen. halve steekproef (willekeurig toegewezen in split-run, n = 1.195)

3 De inhoud

3.1 Waar moeten verkiezingen over gaan?

Op de vraag waar de aanstaande verkiezingen over zouden moeten gaan, komen – net als in augustus – woningen (41%), armoedebestrijding (35%), gezondheidszorg (34%), immigratie (33%) en klimaatverandering (30%) bovenaan. De verschillen met drie weken geleden zijn beperkt: woningmarkt wordt nu iets minder vaak genoemd, klimaatverandering weer iets vaker, waarmee de top vijf issues dichter bij elkaar komt te liggen.

Tabel 3.1 - Belangrijkste onderwerpen

Waar zouden de aanstaande verkiezingen vooral over moeten gaan, vindt u? ¹⁰

(maximaal 3 antwoorden mogelijk). Basis: alle kiezers (n= 2.412).

	2 feb 2021	8 mrt 2021	17 juli 2023	24 aug 2023	11 sept 2023
Woningmarkt / betaalbare woningen / huren	28%	32%	27%	45%	41%
Armoede(bestrijding) / sociale voorzieningen	18%	18%	24%	33%	35%
Gezondheidszorg	33%	35%	21%	34%	34%
Immigratie en asiel	14%	15%	36%	32%	33%
Klimaatverandering	27%	31%	29%	27%	30%
Veiligheid / tegengaan criminaliteit	21%	15%	20%	17%	18%
Economie/ overheidsfinanciën		17%	17%	15%	14%
Onderwijs	20%	21%	11%	13%	12%
Normen en waarden	*	*	*	13%	12%
Natuur ¹¹	*	*	22%	15%	7%
Bestuurscultuur	*	*	*	9%	7%
Polarisatie	*	*	7%	5%	7%
Landbouw	*	*	12%	6%	6%
Werkgelegenheid	11%	12%	7%	5%	6%
Inspraak en democratie	5%	5%	11%	6%	5%
Europese Unie	6%	9%	*	*	5%
Leefbaarheid in de wijken	4%	3%	6%	4%	4%
Defensie	*	*	*	*	4%
Ethische zaken (euthanasie, abortus, homohuwelijk, etc.) ¹¹	4%	6%	12%	2%	2%
Tegengaan van discriminatie ¹²	6%	4%	*	*	2%
Dreiging van terrorisme	4%	4%	4%	2%	*
Anders	3%	2%	7%	3%	2%
Weet ik niet	1%	1%	2%	2%	2%

* = niet opgenomen

¹⁰ Vraagstelling juli: ‘Welke van de volgende onderwerpen spelen een belangrijke rol in uw keuze voor deze partij?’. Bovendien is deze vraag nu aan alle kiezers gesteld, niet alleen aan degenen die gaan stemmen. 2021: ‘Aan welke van onderstaande onderwerpen vindt u dat politieke partijen bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen extra aandacht moeten besteden?’

¹¹ Vorige keer: “natuur / stikstof-uitstoot”

¹² ‘Racisme’ in 2021

Kiezers van verschillende partijen vinden verschillende onderwerpen belangrijk:

- NSC-kiezers vinden dat de verkiezingen vooral moeten gaan over woningen, armoedebestrijding, gezondheidszorg, immigratie en – relatief vaak – bestuurscultuur.
- PvdA/GL-kiezers hechten het meest belang aan klimaatverandering, gevolgd door armoedebestrijding, woningmarkt en gezondheidszorg.
- VVD-kiezers vinden immigratie het belangrijkste, gevolgd door woningmarkt, economie en veiligheid.
- BBB-kiezers vinden – net als NSC-kiezers – woningen, armoedebestrijding, gezondheidszorg en immigratie belangrijk, in een net iets andere volgorde. BBB-kiezers noemen van alle kiezersgroepen landbouw (18%) het vaakst, maar het is dus lang niet hun belangrijkste issue.
- PVV-kiezers zetten met afstand immigratie op één. Daarna volgen veiligheid, armoedebestrijding, zorg en woningen.

Tabel 3.2 - Belangrijkste onderwerpen naar partij eerste voorkeur

Om welke onderwerpen zouden de aanstaande verkiezingen vooral moeten gaan, vindt u? (maximaal 3 antwoorden mogelijk). Basis: alle kiezers (n= 2.412).

	Allen	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA/GL	Fvd	PvdD	CU	Volt	SGP	BBB	NSC
Woningmarkt	41%	38%	32%	30%	42%	43%	38%	29%	39%	32%	43%	24%	39%	50%
Armoede	35%	17%	40%	37%	36%	60%	51%	28%	26%	49%	38%	21%	35%	41%
Gezondh. Zorg	34%	29%	18%	34%	25%	60%	27%	32%	27%	37%	14%	36%	42%	38%
Immigratie	33%	46%	17%	79%	24%	18%	11%	65%	16%	19%	18%	31%	41%	35%
Klimaat	30%	19%	78%	5%	27%	22%	72%	5%	67%	33%	44%	9%	11%	18%
Veiligheid	18%	30%	16%	37%	20%	21%	6%	2%	9%	17%	8%	18%	23%	18%
Economie.	14%	32%	20%	11%	8%	6%	7%	23%	5%	3%	12%	6%	17%	12%
Onderwijs	12%	12%	14%	6%	10%	6%	15%	6%	12%	12%	21%	7%	4%	11%
Normen en waarden	12%	12%	1%	11%	38%	10%	6%	0%	13%	37%	4%	39%	16%	16%
Bestuurs-cultuur	7%	4%	9%	2%	3%	0%	9%	13%	11%	17%	4%	3%	6%	18%
Polarisatie	7%	6%	7%	1%	10%	7%	12%	6%	5%	9%	12%	9%	3%	5%
Natuur	7%	3%	10%	3%	0%	8%	15%	0%	38%	11%	19%	7%	2%	3%
Werk-gelegenheid	6%	9%	1%	5%	8%	4%	3%	7%	1%	3%	6%	4%	8%	6%
Landbouw	6%	6%	4%	4%	15%	11%	4%	6%	5%	2%	2%	15%	18%	5%
Inspraak en democratie	5%	1%	0%	7%	4%	7%	3%	30%	2%	4%	5%	2%	8%	7%
Europese Unie	5%	6%	8%	10%	0%	0%	4%	37%	2%	3%	20%	6%	6%	2%
Leefbaarheid in de wijken	4%	2%	0%	5%	10%	6%	3%	0%	1%	2%	5%	2%	6%	4%
Defensie	4%	14%	6%	2%	4%	2%	2%	0%	1%	0%	8%	17%	6%	3%
Ethische Zaken	2%	3%	5%	1%	2%	0%	1%	2%	6%	6%	8%	25%	1%	1%
Tegengaan discriminatie	2%	1%	0%	2%	4%	0%	4%	0%	2%	0%	4%	1%	2%	1%

3.2 Issueownership

Als we respondenten per onderwerp dat ze belangrijk vinden vragen welke politieke partij de beste oplossingen of ideeën heeft op dit onderwerp, zien we hoe open het veld ligt. Slechts op vier belangrijke onderwerpen (immigratie, klimaat, economie en bestuurscultuur) wijzen kiezers een enigszins duidelijke issueowner aan.

Op immigratie is dat de PVV (met 34%), gevolgd door de VVD (14%).

Op klimaat vinden kiezers het vaakst dat PvdA/GroenLinks (31%) de beste ideeën heeft, gevolgd door de PvdD (17%).

Op armoedebestrijding strijden PvdA/GL, SP en NSC om die positie. Op woningmarkt zijn er meerdere gegadigden en komt geen enkele partij boven de tien procent.

Als het gaat om economie/overheidsfinanciën wordt het meest vertrouwd op de VVD (35%).

Maar ook op deze issues valt op dat er veel partijen zijn die een beetje scoren en de percentages 'weet ik niet' hoog zijn voor belangrijke onderwerpen als woningmarkt, armoedebestrijding, gezondheidszorg, veiligheid, onderwijs en werkgelegenheid.

Op het thema 'bestuurscultuur' komt NSC als duidelijke issueowner naar voren (met 62%).

Tabel 3.3 - Belangrijkste onderwerpen

Welke politieke partij heeft – vindt u – de beste oplossingen of ideeën als het gaat om <onderwerp>?

Basis: respondenten die dit een belangrijk onderwerp vinden. Getoond: belangrijkste elf onderwerpen.

	Woningmarkt	Armoedebestrijding	Gezondheidszorg	Immigratie	Klimaat	Veiligheid	Economie	Onderwijs	Normenwaarde	Bestuurscult.	Werkgeleg	Polarisatie
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
NSC	8	12	7	4	2	4	7	3	16	62	5	9
VVD	5	2	4	14	2	24	35	7	9	1	18	3
PvdA/GL	9	18	6	2	31	1	4	9	5	4	10	14
PVV	4	5	6	34	1	20	4	2	6	1	5	1
D66	3	1	3	1	11	2	3	16	1	3	2	5
SP	5	14	11	1	1	1	0	1	3	1	2	3
BBB	5	1	3	3	2	4	4	2	6	2	3	6
CDA	1	2	2	1	1	1	2	1	10		1	2
PvdD	1	1	0	0	17		1	1	2		1	2
CU	0	3	1	1	1	1	0	1	10	3		5
SGP	1	1	1	1		1	1	1	8	1	1	2
FvD	1	1	1	4	0	0	3	1	0	3	2	3
Volt	1	1		0	3	0		1		2	1	0
JA21	1	1	0	6	1	2	1		1			0
DENK	1	0	0	1			2	0	1		2	0
50+	0	4	0					1	0			1
BIJ1	1	0	0	0	0	0	1	0		1		1
BVNL	0		0	1	0	1	0	1	0			0
Anders	0		1	0	0		0		0			
Geen	4	3	4	3	2	3	4	2	1	5	4	2
Weet ik niet	49	31	52	25	25	35	28	48	20	13	43	38

Vergelijken we de cijfers voor issueownership nu met die voor de vorige verkiezingen, dan vallen eveneens enkele zaken op. Vooraf is het belangrijk te weten dat respondenten 1) deze keer maar één antwoord mochten geven (vorige keer meer antwoorden) en 2) dat de vraag nu ruim twee maanden van te voren werd voorgelegd en de vorige keer circa vijf maanden voor de verkiezingen.

Waar de VVD in 2021 op veel onderwerpen het best of als een van de besten scoorde (economie, werkgelegenheid, veiligheid, coronabeleid, gezondheidszorg) geldt dat nu nog voor vier, waarvan twee van de belangrijkste onderwerpen: immigratie en veiligheid. Economie en overheidsfinanciën kan nog belangrijker worden¹³ en ook daar heeft de VVD nog steeds een goede positie.

PvdA/GL doen het (relatief) goed op drie onderwerpen: klimaat, armoede en polarisatie. Waar GroenLinks eind 2020 met 52 procent fier aan kop ging op klimaat (met D66 en de PvdD op enige afstand), noemt nu nog 31 procent PvdA/GL en blijft de score voor de PvdD gelijk (terwijl men nu maar één antwoord mocht geven). D66 levert wel in (nog 11%).

Op armoede zien we geen duidelijke issueowner. PvdA/GL krijgt 18 procent, SP 14 en NSC 12 procent. Het aandeel ‘weet niet’ steeg van 23 naar 31 procent.

Ook NSC heeft op inhoud nog geen duidelijk profiel. Op armoede – een ander woord voor bestaanszekerheid – ziet 12 procent NSC als de partij met de beste oplossingen, waarmee de concurrentie met PvdA/GL en SP nog niet op voorhand gewonnen is. Op geen van de andere belangrijke onderwerpen is NSC issueowner.

Tabel 3.4 - Belangrijkste onderwerpen

Welke politieke partij heeft – vindt u – de beste oplossingen of ideeën als het gaat om <onderwerp>?

Basis: respondenten die dit een belangrijk onderwerp vinden; oktober 2020 – september 2023.

	Woningmarkt		Armoede		Zorg		Immigratie		Klimaat		Veiligheid		Economie	
	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023	2021	2023
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
NSC		8		12		7		4		2		4		7
VVD	9	5	4	2	17	4	16	14	5	2	36	24	60	35
PvdA/GL		9		18		6		2		31		1		4
GL	10		17		8		7		52		2		5	
PvdA	19		27		12		4		6		3		5	
PVV	6	4	5	5	10	6	48	34	1	1	24	20	2	4
CDA	6	1	8	2	14	2	6	1	4	1	11	1	18	2
D66	11	3	5	1	7	3	5	1	18	11	4	2	8	3
SP	17	5	29	14	13	11	3	1	4	1	3	1	2	0
CU	2	0	6	3	3	1	3	1	4	1	2	1	1	0
PvdD	1	1	2	1	1	0	0	0	16	17	1	0	1	1
50+	1	0	2	4	2	0	1	0	0	0	2	0	0	0
SGP	1	1	0	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1
Denk	2	1	0	0	1	0	2	1	0	0	1	0	1	2
FvD	3	1	2	1	4	1	27	4	1	0	8	0	5	1
Volt		1		1		0		0		3		0		0
BBB		5		1		3		3		2		4		4
JA21		1		1		0		6		1		2		1
Geen	5	4	4	3	4	4	3		1	2	2	3	2	4
Weet niet	33	49	23	31	31	52	12		24	25	28	35	19	28
Totaal	128	100	136	100	130	100	137	100	136	100	129	100	130	100

¹³ Topambtenaren in de zogenoemde Stuurgroep Begrotingsruimte waarschuwden deze week dat het volgende kabinet de broekriem zal moeten aanhalen.

PVV is als vanouds issueowner op immigratie, al lijkt de concurrentie met de **VVD** te zijn toegenomen. **FvD** wordt nog maar door 4 procent genoemd, dit was 27 procent in 2020. Ook op veiligheid heeft de **PVV** nog steeds een sterke positie, eveneens in concurrentie met de **VVD**.

De **BBB** is alleen op landbouw issueowner (niet in de tabel). Ruim vier op tien (44%) van degenen die landbouw belangrijk vinden (6% vindt dat), noemt de **BBB** als de partij met de beste ideeën op dit dossier. Op afstand volgen **PvdD** (7%), **PvdA/GL** (6%) en **SGP** (5%).

D66 is alleen op onderwijs issueowner. De partij wordt dit jaar door 16 procent van degenen die onderwijs belangrijk vinden (wat geldt voor 12%) aangewezen als de partij met de beste oplossingen op dit domein. In 2020 was dat nog 29 procent. De **VVD** kreeg toen 16 procent, nu 7 procent. Het aandeel 'weet niet' steeg van 30 naar 48 procent.

3.3 Overheidsfinanciën (bezuinigen of investeren?)

Nog weinig animo voor bezuinigingen

Topambtenaren, verenigd in de Studiegroep Begrotingsruimte, vinden dat een volgend kabinet fors zal moeten gaan bezuinigen of de belastingen verhogen, om de overheidsfinanciën weer op orde te brengen. Ze denken dat er vanaf 2028 zelfs elk jaar zeventien miljard euro moet worden gevonden om het begrotingstekort niet te ver op te laten lopen. Door de stijgende rente is het lenen van geld fors duurder geworden. Tegelijkertijd zijn de uitgaven van de overheid sterk gestegen. Er moeten keuzes gemaakt worden, zegt de studiegroep. Dat hebben de afgelopen kabinetten onder leiding van Mark Rutte onvoldoende gedaan, luidt de kritiek. Maatschappelijk problemen werden vooral opgelost door extra geld uit te geven.¹⁴

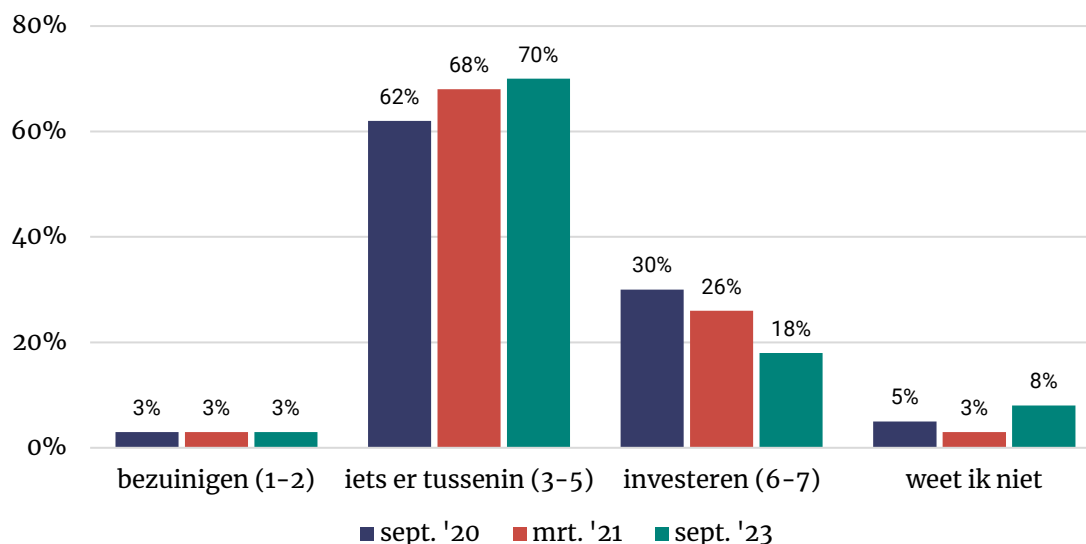
Onder kiezers is hier, net als 2,5 jaar geleden, nog weinig animo voor.

In paragraaf 3.1 zagen we al dat economie en overheidsfinanciën voor slechts 14 procent een belangrijk thema is, waarmee het het zevende onderwerp in rangorde is.

Op de vraag ‘vindt u dat het volgende kabinet moet bezuinigen of meer moet investeren?’ kiest slechts 3 procent onomwonden voor ‘bezuinigen’. Achttien procent wil dat het kabinet blijft investeren. Dit aandeel is wel afgenomen: van 26 procent in 2021 naar 18 procent. Het merendeel kiest een positie ‘er tussenin’: 70 procent.

Figuur 3.1: Sommige mensen zijn van mening dat we moeten bezuinigen om de schulden te verminderen. Anderen vinden dat we moeten blijven investeren in de economie. Vindt u dat het volgende kabinet (periode 2024 – 2028) moet bezuinigen of meer moet investeren? Of iets daartussenin? (schaal van 1 tot 7: 1 = flink bezuinigen, 7 = flink investeren).

Basis: halve steekproef (willekeurig toegewezen in split-run, n = 1.217)

¹⁴ Zie: [Topambtenaren: nieuw kabinet moet flink bezuinigen of belasting verhogen \(nos.nl\)](https://nos.nl)

3.4 Waarpou bezuinigen? Waarin investeren?

Net als in 2021 vinden kiezers dat er geïnvesteerd moet worden in gezondheidszorg, woningbouw, armoedebestrijding/sociale zekerheid en klimaat/duurzaamheid, ongeveer dezelfde onderwerpen en volgorde als de thema's die genoemd worden voor de verkiezingscampagne (3.1). Wel zien we een stijging voor met name armoedebestrijding en kleine stijgingen voor woningbouw, defensie en openbaar vervoer.

Een afname is er voor klimaat (van 31 naar 25%).

Dit is ook het beleidsterrein dat relatief vaak (en vaker dan in 2021) genoemd wordt als iets waarop bezuinigd mag worden (van 14 naar 22%). Vooral kiezers van de PVV, BBB en FvD vinden dat er minder geld naar klimaatmaatregelen moet.

Nog vaker worden – zoals vanouds, en nog weer vaker dan in 2021 – kunst & cultuur en ontwikkelingssamenwerking genoemd als posten waarop bezuinigd mag worden

Tabel 3.5: Waarin investeren, waarop bezuinigen?

Basis: halve steekproef (willekeurig toegewezen in split-run, n = 1.217) (Groen is meer investeren of minder bezuinigen; oranje is minder in investeren of meer op bezuinigen dan in 2021)

	Waar moet volgens u in geïnvesteerd worden?		En waar mag wat u betreft op bezuinigd worden?	
	Maart 2021	Sept. 2023	Maart 2021	Sept. 2023
	%	%	%	%
Gezondheidszorg	43	41	2	2
Woningbouw	30	34	3	2
Armoedebestrijding / sociale zekerheid	24	33	3	3
Klimaat / Duurzaamheid	31	25	14	22
Veiligheid / politie	19	17	2	2
Onderwijs	27	15	1	1
Defensie	6	9	21	11
Openbaar vervoer	3	7	5	2
Wetenschappelijk onderzoek	4	3	5	8
Kunst en cultuur	2	1	30	36
Snelwegen	1	1	41	27
Ontwikkelingssamenwerking	1	1	40	44
Iets anders	2	3	4	4
Weet ik niet	1	2	5	5
Geen van deze	**	0	**	6

4 De leiders

4.1 Bekendheid

Qua bekendheid veranderde er de afgelopen drie weken niet veel voor de ‘grote namen’. Geert Wilders, Thierry Baudet, Pieter Omtzigt en Caroline van der Plas zijn bekend bij 90 procent of meer. Daarna volgen Frans Timmermans, Rob Jetten, Lilian Marijnissen en Dilan Yesilgöz. BBB premier-kandidaat (of: nummer 2 op de lijst) Mona Keijzer is bekend bij 78 procent van de kiezers.

Alleen voor Henri Bontenbal kunnen we significante groei melden: in juli nog slechts bekend bij 10 procent, 48 procent in augustus, nu bij 53 procent.

Nieuwkomers Chris Stoffer (SGP), Stephan van Baarle (DENK) en Ellen Verkoelen (50PLUS) zijn bij de meeste kiezers *niet* bekend.

Tabel 4.1 – Welke van onderstaande politici kent u?

Basis: volledige steekproef (n = 2.412)

	Mei 2023	juli 2023	augustus 2023	september 2023
Geert Wilders	94%	95%	95%	94%
Thierry Baudet	91%		92%	92%
Pieter Omtzigt	86%	83%	90%	91%
Caroline van der Plas	86%	89%	88%	90%
Rob Jetten		85%	84%	85%
Frans Timmermans		79%	84%	85%
Lilian Marijnissen	82%		83%	84%
Dilan Yesilgöz		75%	77%	78%
Mona Keijzer				78%
Joost Eerdmans	61%		63%	66%
Wybren van Haga				61%
Esther Ouwehand	51%		55%	58%
Henri Bontenbal		10%	48%	53%
Laurens Dassen	36%		40%	44%
Mirjam Bikker	22%		36%	41%
Chris Stoffer				10%
Stephan van Baarle				9%
Ellen Verkoelen				3%

Bron: I&O Research, september 2023

4.2 Waardering

Correctie. In de vorige versie van deze rapportage (van 16 september 2023) is een fout geslopen in de gemiddelde waarderingscijfers. De waarde 'weet ik niet' is per abuis gerekend als 11, waardoor alle cijfers te hoog zijn uitgevallen. In de huidige versie van het rapport is dit gecorrigeerd.

Overall verandert dat niet veel voor de onderlinge verhouding voor de bekende lijsttrekkers, gemiddeld hadden ze enkele tienden minder moeten krijgen. Maar wel voor die lijsttrekkers waarvoor een groot deel (van degenen die deze politicus zeggen te kennen) geen cijfer konden geven. Dit geldt voor Ellen Verkoelen (33%), Henri Bontenbal (27%), Chris Stoffer (13%), Stephan van Baarle (13%). Onze excuses voor deze onvolkomenheid.

In deze meting worden meerdere politiek leiders beter gewaardeerd dan in augustus. Dat geldt niet voor **Pieter Omtzigt**, maar hij werd al ongekend hoog gewaardeerd. Omtzigt blijft met een 7,5 de best gewaardeerde politicus van Nederland. Hij krijgt van alle kiezersgroepen een zeven of hoger. Zijn eigen kiezers geven hem opnieuw een 9,1.

De waardering voor **Dilan Yeşilgöz** is gelijk gebleven (6,4). Werd ze in augustus vooral gewaardeerd door VVD-kiezers (8,2), CDA-, NSC-, BBB- en CU-kiezers (allen tussen de zes en zes-en-half), nu geven deze kiezers haar tussen de zes en zeven.

Caroline van der Plas blijft op een 6,0. Haar eigen kiezers geven haar een 8,6. De BBB zal het vooralsnog vooral van haar lijsttrekker moeten hebben; beoogd premier **Mona Keijzer** komt binnen met een bescheiden 5,0, de BBB-kiezers geven haar een 7,1.

Frans Timmermans zit met een 5,0 nog steeds in de middenmoot. Zijn eigen kiezers geven hem een 8,0 (was 7,9). Kiezers van NSC, BBB, PVV en JA21 zijn nog negatiever over hem gaan denken dan in augustus en geven hem een dikke onvoldoende. D66-kiezers zijn niet enthousiaster over hem geworden (was 7,1, is 6,8). PvdD-kiezers beoordelen hem ook gelijk (was 6,3, nu 6,4). NSC-kiezers zitten daar tussenin: een 4,5 (was 4,6).

Geert Wilders wordt langzaam maar gestaag iets beter gewaardeerd. Scoorde hij in 2017 nog een 3,8, in 2021 was dat een vier-plus, nu krijgt hij gemiddeld een 4,8. Zijn eigen kiezers lopen nog steeds met hem weg: een 8,9.

Nieuwkomers

Nieuwkomer Chris Stoffer (SGP, 6,0) komt verdienstelijk binnen, maar is bij zo weinig mensen bekend dat deze goede score weinig zegt over zijn wervingskracht. Vooral mensen in hun eigen achterban kennen hem en die zijn vanzelfsprekend positiever dan degenen die niet op de betreffende partij stemmen.

Van de SGP-kiezers kent bijvoorbeeld 77 procent Chris Stoffer, verder ligt dat rond of onder de 10 procent. SGP-kiezers geven hem een 9,0.

Tabel 4.2 – En hoe waardeert u deze politicus op een schaal van 1 tot 10?

Basis: volledige steekproef, vraag alleen gesteld als respondent politicus kent

	sept '17	sept '21	sept '22	jan. '23 ¹⁵	mei '23	aug '23	sept '23
Pieter Omtzigt	*	7,0	7,0	*	7,3	7,6	7,5
Dilan Yesilgöz	*	*	*	6,3	*	6,4	6,4
Chris Stoffer	*	*	*	*	*	*	6,0
Caroline van der Plas	*	5,4	5,8	*	6,0	6,0	6,0
Lilian Marijnissen	*	5,5	5,4	*	5,4	5,7	5,6
Laurens Dassen	*	6,0	5,3	*	5,4	5,6	5,4
Mirjam Bikker	*	*	*	*	5,4	5,5	5,3
Esther Ouwehand	*	5,3	5	*	5,2	5,4	5,3
Henri Bontenbal	*	*	*	*	*	5,2	5,0
Frans Timmermans	*	*	*	*	*	5,3	5,0
Mona Keijzer	*	*	*	*	*	*	5,0
Rob Jetten	*	*	*	4,9	*	4,9	4,9
Geert Wilders	3,8	4,1	4,2	*	4,2	4,6	4,8
Ellen Verkoelen	*	*	*	*	*	*	4,5
Joost Eerdmans	*	4,7	4,8	*	4,7	4,7	4,4
Stephan van Baarle	*	*	*	*	*	*	4,1
Wybren van Haga	*	*	*	*	*	*	3,7
Thierry Baudet	4,2	2,5	2,4	*	2,2	2,3	2,3

¹⁵ Jetten en Yesilgöz werden hier gewaardeerd als minister.

4.3 Profielschets belangrijkste lijsttrekkers

Voor de 14 belangrijkste politici van dit moment vroegen we (steeds een deel van) de respondenten in hun eigen woorden te zeggen wat ze goed of minder goed vinden van deze politicus.

Pieter Omtzigt

Pieter Omtzigt wordt met een 7,5 verreweg het best gewaardeerd van al deze politici. Hij krijgt van alle kiezersgroepen een zeven of hoger. Zijn eigen kiezers geven hem opnieuw een 9,1. Ouderen zijn nog iets enthousiaster (65+: 7,9) dan jongeren (18-24: 6,7). Verder is hij populair van oost tot west, stad en platteland, onder zowel de hogere als de lagere opleidings- en inkomensniveaus.

De kwalificaties die Omtzigt worden toegekend: eerlijk, vasthoudend, menselijk, komt op voor de zwakkeren. Zijn eigen mentale stabiliteit wordt gezien als een mogelijke kwetsbaarheid. Niet-NSC-kiezers twijfelen aan zijn leiderschap en compromisbereidheid. Meerdere keren wordt hij een 'drammer' genoemd. Anderen twijfelen omdat ze nog niet precies weten waar hij voor staat. Tenslotte zijn sommige kiezers bang dat zijn christelijke (CDA-)opvattingen te dominant worden. Een PvdA/GL-kiezer: "je kunt de man wel uit het CDA krijgen maar het CDA niet uit de man."

NSC-stemmers

- *Bevlogen vasthoudend Kamerlid met grote dossierkennis.*
- *Een eerlijk persoon die niet voor zijn eigen belang opkomt maar voor het belang van de burgers*
- *Eerlijke kerel, zegt waar het op staat en houdt dit ook vast. Geen achterkamertjes politiek. Komt op voor de zwakkeren.*
- *Goede ideeën. Staat voor een open en betrouwbaar regeren. Komt op voor mensen die dat zelf moeilijk kunnen.*
- *Goede speerpunten, actuele info. Slecht vind ik: weinig weerbaar, mag zich meer laten gelden.*
- *Heeft uitstraling, is recht door zee, direct, draait niet om te feiten heen, noemt alles bij naam en is eerlijk. Dat hebben we lang gemist met Rutte, dat is een leugenaar.*
- *Integere politicus die zijn rug recht houdt, ook al wordt hij aan alle kamertje geschoffeerd en tegengewerkt.*
- *Is heel precies in problemen naar boven halen en komt op voor de medemens.*
- *Laat zich niet met een kluitje in het riet sturen, vasthoudend, rechte rug, eerlijk.*
- *Manier waarop hij zich echt verdiept in onderwerpen in het belang van Nederland. Op inhoud, vastbijter, dossierkennis...of hij t kan volhouden is een vraag (gezondheid)...*
- *Positief: eerlijkheid, openheid, kennis van zaken. Negatief: moeite om andere politici te overtuigen (die zijn namelijk heel wat minder eerlijk, open en bekwaam, wat leidt tot afgunst en vijandschap, en dus niet tot politieke samenwerking). In de oudheid werden mensen als Omtzigt gedwongen zelfmoord te plegen (Socrates, Seneca).*

Niet-NSC-stemmers

- *Goed dat hij opkomt voor onrecht, echter hij lijkt mij meer een doordrammer die niet bereid is compromissen te sluiten. (VVD)*
- *Goed: hij komt op voor mensen die het lastig of zwaar hebben, bijvoorbeeld de mensen die gedupeerd zijn door de toelagenaffaire. Hij is daardoor een zeer goed Kamerlid. Minder goed: ik denk dat zijn sterke kwaliteiten minder uit de verf zullen komen in een Kabinet als minister of staatssecretaris. (VVD)*

- *Drammer, wakkert tegenstellingen aan en heeft geen duidelijke milieustandpunten. (D66)*
- *Een rots in de branding die zijn werk serieus neemt. Daar moesten al die andere zakkenvullers van de laatste 4 regeringen eens als voorbeeld nemen. (PVV)*
- *Veel te prijzen inzet, maar je kunt de man wel uit het CDA krijgen maar het CDA niet uit de man. (PvdA/GL)*
- *Geweldig zoals deze man opkwam voor de wantoestanden samen met Renske Leijten een sterk span. Ik gun hem heel veel succes maar hetgeen nu van hem verwacht wordt zal hij moeilijk waar kunnen maken. Leiding geven aan een dusdanig grote groep zoals verwacht wordt en regeren is iets anders dan waarin hij zo geweldig in is en successen boekte, Ik hoop echt dat zijn partij een succes wordt maar ik ga er waarschijnlijk niet op stemmen. Een partij is meer dan een grote naam. (PvdA/GL)*
- *Ik verwacht (ook al is zijn programma nog niet bekend) dat ik het ook op een aantal standpunten niet met hem eens zal zijn (oud CDA gehalte). (PvdA/GL)*
- *Goed: kritische vragen. Minder goed: nog geen blijk van goede oplossingen gegeven voor zijn kritische vragen. (PvdA/GL)*
- *Goed: Enquête toeslagenfraude. Slecht: Hij doet zich voor alsof hij oppositie pleegt, maar zijn stemgedrag laat hij zien dat hij zich conformeert aan de coalitie. Ook niet openlijk afstand nemen van WEF is kwalijk. (FvD)*
- *Kundige man op inhoud maar volstrekt onnodig om weer een nieuwe partij op te richten. Voegt totaal niets toe aan ons democratisch bestel. We hebben al veel te veel partijen. (SP).*
- *Goed: gedegen onderzoeker, goed politicus, komt op voor kiezer. Minder goed: twijfel over leiderschap. (CDA)*
- *Hij staat voor integer bestuur, waaraan partijbelangen ondergeschikt zijn. (BBB)*
- *Ik houd niet van politici met een christelijke achtergrond. Politiek en religie moet gescheiden blijven. (BBB)*
- *Integer persoon, zeer zeldzaam voor een politicus. (BBB)*
- *Zeer goed op dossierkennis, vaak realistisch maar helaas niet op elk dossier. (BBB)*

Dilan Yeşilgöz

Dilan Yeşilgöz scoort een goede 6,4, een 8,1 van de VVD-kiezers. In alle windstreken, opleidings- en leeftijdscategorieën is men ongeveer even positief. Vrouwen geven haar een 6,4, mannen een 6,3. Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond zijn minder enthousiast (een 5,0) dan Nederlanders zonder migratieachtergrond (6,5).

De termen 'sterke vrouw', 'aanpakker' 'duidelijk' en 'helder' worden veelvuldig op haar geplakt. Kiezers van andere partijen zijn enerzijds positief over haar welsprekendheid, maar zetten vraagtekens bij haar inlevingsvermogen en of ze haar plannen waar kan maken.

VVD-stemmers

- *Een pittige tante, laat zich niet de kaas van het brood eten. Kwam toentertijd goed op voor haar politie agenten.*
- *Eerlijk en aanpakker.*
- *Frisse wind, ik vind haar achtergrond ook interessant en gepast in deze tijd.*
- *Helder en duidelijk communiceren, en liberaal georiënteerd. Beetje te veel focus op immigratie.*
- *Is wel duidelijk. heeft uitstraling maar voor mij nog niet duidelijk wat zij kan.*
- *Staat sterk in haar schoenen, weet wat zij/haar partij wilt en draagt dat uit.*
- *Sterke vrouw met goede argumenten.*
- *Voortvarend persoon met juiste mentaliteit. Gaat niets uit de weg en weet van aanpakken.*

- Ze is helder en duidelijk over beleid. Draait nooit ergens omheen. Niet bang om impopulaire uitspraken te doen.
- Zeer intelligente vrouw, staat midden in de wereld.

Andere kiezers

- Verstandige rustige persoon met minister-ervaring. (CDA)
- Partijhopper met stomme oneliners als 'aanpakken dat tuig'. (SP)
- Overtuigend als minister met een uitgesproken, geloofwaardige mening. Komt geloofwaardig over als een toekomstig bestuurder van Nederland. (PvdA/GL)
- Populistisch liberaal met "graag gehoord verhaal" brengt met verve het andere geluid. Is echter de afgelopen jaren mede verantwoordelijk geweest voor de muziek keuze in Nederland
- Powerhouse. (PvdA/GL)
- Ze kan heel goed uit haar woorden komen maar ik mis empathie. (CU)
- Goede standpunten, assertief en gedreven, betrouwbaar, leuk mens. Helaas heeft haar partij teveel een links imago en staan er nu dus de verkeerde mensen onder haar op de lijst: ze had voor vernieuwing moeten zorgen. (JA21)
- Kurdische, misschien PKK-sympathisante; is met Zionist getrouwd en sympathiseert met de "Israëlische" apartheidregering. Is van de ene naar de andere partij overgesprongen. (BBB)
- Ze komt oprecht over en je hebt het gevoel dat ze wel wil luisteren. Verder heeft ze het heel goed gedaan als minister ondanks dat ze in de materie niet geschoold was (BBB)
- Goed dat ze vrijheid verdedigt en strijdt tegen woke. Bijzonder verhaal. Interessante verschijning. Niet bang. Vertegenwoordigt niet de 'rijken'/bedrijven, maar staat voor een menselijkere VVD. (NSC)
- Meeloper. Kijk alleen al naar het afscheid van de korpschef van de politie, hoe zij dweept met die man. Ook deze korpschef heeft meer gefaald dan gewonnen (ik zeg dit vanwege de ervaringen van de vele politiemedewerkers in mijn privéomgeving. (NSC)

Frans Timmermans

Frans Timmermans krijgt een 5,0 van de kiezers. De PvdA/GL-kiezers geven hem een 7,9. D66- en PvdD-kiezers ongeveer een zes-en-half tot zeven, kiezers van NSC, BBB, PVV en JA21 een dikke onvoldoende en NSC-kiezers zitten daar tussenin: een 4,5.

Jongeren (5,7) en vrouwen (5,3) zijn positiever over Timmermans dan ouderen (5,0) en mannen (4,8). Naar inkomen zijn de verschillen te verwaarlozen, maar naar opleiding zien we duidelijke verschillen: hoog opgeleid is relatief positief (5,8), lager en middelbaar opgeleid minder (laag: 4,3, midden: 4,4). In de drie grote steden is men iets positiever (5,6), maar verder vallen de verschillen naar stedelijkheid en windstreken erg mee.

Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond zijn positiever over hem (5,5) dan Nederlanders zonder migratieachtergrond (5,0).

Dit gepolariseerde beeld zien we terug in de citaten. Sommige van zijn eigen kiezers lopen met hem weg (intelligent, ervaren politicus en bestuurder, leider, krijgt dingen voor elkaar, focus op klimaat), ook al zeggen deze mensen er vaak bij dat hij wel een wat groot ego heeft.

Vrij veel anderen geven te kennen het jammer te vinden dat er voor Timmermans gekozen is ('dinosaurus'), ze hadden liever een jonger iemand en/of een vrouw gezien. Maar – zoals we ook zagen in paragraaf 1.6 (stemmotieven) – de meeste PvdA/GL-kiezers gaan voor de inhoud en willen nu eindelijk wel eens meeregeren, men verwacht (hoopt) dat dat nu gaat gebeuren en nemen Timmermans op de koop toe.

Niet-PvdA/GL-kiezers noemen hem onverbloemd elitair, klimaatdrammer, iemand die geen gevoel heeft voor gewone mensen en alleen zijn eigen gelijk ziet.

PvdA/GL-kiezers

- *Ben er geen fan van maar is invloedrijk en sta in grote lijnen achter zijn partij.*
- *Een dinosaurus, waarvan ik twijfel of hij de jeugd aan de partij kan binden als politiek leider.*
- *Ego maar wel links genoeg.*
- *Fijn, een intelligente man, kennis van zaken, ervaren, kundig en verbaal opgewassen tegen de dommige populistten.*
- *Geweldig in politiek bedrijven. Veel ervaring in Nederlandse en buitenlandse politiek, veel talenkennis. gemotiveerd. Grootste nadeel is zijn grote ego en op de voorgrond willen staan. Jammer dat hij nu deze positie heeft ingenomen. zal de partij stemmen gaan kosten denk ik. maar de capaciteiten heeft hij dat is zeker.*
- *Goed dat hij het klimaat op de voorgrond stelt, hij weet waar hij het over heeft en geeft mij vertrouwen ook wat Europa betreft. Zijn presentatie kan wel wat eenvoudiger.*
- *Goed; ervaring, kennis en netwerk. Minder goed; grote ego, misschien niet herkenbaar genoeg met achterban PvdA.*
- *Goed: zijn staat van dienst, standpunten en doorzettingsvermogen. Slecht: zonder dat hij daar zelf direct schuld aan heeft, is zijn imago polariserend.*
- *Hij is wat oud en komt wat elitair over, dat spreekt niet voor hem. Maar de ervaring kan hem wel helpen om de oudere kiezer over de streep te trekken*
- *Ik ben het eens met zijn ideologie, maar ik vind hem niet per se de beste lijsttrekker.*
- *Jammer dat hij lijsttrekker is en geen vrouw. Het is tijd voor een vrouw aan het hoofd van de regering.*
- *Politicus met ervaring en heeft veel bewerkstelligd op het gebied van klimaatbeleid.*
- *Sterk leider, heeft in Europa veel voor elkaar gekregen, kan dat in Nederland ongetwijfeld óók doen.*
- *Zijn standpunten ten aanzien van de te nemen maatregelen tegen het veranderende klimaat vind ik prima.*

Niet-PvdA/GL-kiezers

- *Als 't aan hem ligt, gaan we terug naar paard + wagen - voor de natuur. Dat is gewoonweg niet realistisch. Hij is volslagen los van de werkelijkheid. (VVD)*
- *Blijft PvdD (pak van de anderen). Alles op credit financieren. Vooral de hobby onderwerpen. Egaliseren tot alles plat is en niets meer gaat in de economie, kijk naar Duitsland daar wordt de boel flink afgebroken op deze wijze. (VVD)*
- *Teveel klimaatdrammer en hij accepteert geen andere mening over het klimaat. (VVD)*
- *Beetje "oude garde" en ook wel een carrière politicus (ik zie dat als een nadeel) maar wel bevlogen en redelijk oprecht. (D66)*
- *De slechtste persoon op aarde die totaal geen empathie heeft voor de bevolking. Een zeer narcistisch persoon. (PVV)*
- *Groen drammer, anti ondernemers, onbelemmerd aantal asielzoekers, wie moet dat betalen?? (CDA)*
- *Frans is duidelijk en staat voor wat hij zegt. Minder is dat hij zijn Europese werk heeft losgelaten. (PvdD)*
- *Goed dat hij zaken voor elkaar krijgt. Minder dat hij volgens mij een beetje drammerig en eigenwijs kan zijn. (PvdD)*
- *Komt op voor de zwakkeren in de samenleving en voor het klimaat. (PvdD)*

- *Ik ken hem niet, alleen dat hij uit Heerlen komt. En pro Europa is, wat op zich voor mij geen probleem is. Hij maakt zich hard voor de zaak. (SP)*
- *Alles is fout aan deze man, hij verkoopt nog zijn oma voor een beetje politieke macht en is extreem onverdraagzaam naar andersdenkenden. (SP)*
- *Een typisch voorbeeld van alles wat mis is met de huidige politici. Eclatant corrupt en enkel bezig met zichzelf verrijken. (FvD)*
- *Ik vind het slecht dat ie alleen maar over het klimaat heb. En deze man wil ons alleen maar weggeven aan Europa. Zodat we zelf niks meer te vertellen heb in eigen land. (BBB)*
- *Klimaathuiler, zeer oude politiek, zitten we in Nederland niet meer op te wachten. (BBB)*
- *Klimaatprediker die geen inzicht heeft. Zweefvlieger, komt met doelen zonder goede oplossingen aan te dragen. (BBB)*
- *Talenkennis, goed uit zijn woorden kunnen komen, moet wekelijks wat meer in de sportschool komen! Milon Circle is wat voor hem (NSC)*
- *Teveel vergezichten, zou meer naar stapsgewijze aanpak moeten. Hij is goed thuis in de wereld van het openbaar bestuur. Weet hoe de hazen lopen. Beroepspoliticus. Waardering voor de manier hij zaken op de agenda krijgt. Lijkt me zeer kundige lobbyist. Een talenwonder.*
- *waait met alle winden mee nu met de klimaathype en bestaanszekerheid vond hem heel naar in de EU. (NSC)*
- *Welbespraakt, komt op voor het klimaat en Oekraïne (goed). Hij lijkt begaan met de sociale onderklasse maar we moeten nog maar zien wat daar van terecht komt. Hij heeft een elitair imago en lijkt me een echte top-down politicus, eentje die beter denkt te weten wat goed is voor de burger dan de burger zelf. (NSC)*

Caroline van der Plas

Caroline van der Plas krijgt een 6,0, haar eigen kiezers geven haar een 8,6. Van der Plas is populairder op het platteland dan in de grote steden, meer bij lager en middelbaar opgeleiden dan bij hoger opgeleiden en iets meer bij ouderen dan jongeren. Mannen en vrouwen vinden haar even goed.

Van der Plas wordt door vriend en 'vijand' omschreven als aardig, menselijk, eerlijk, oprecht, gewoon. En vooral: komt op voor de gewone man en spreekt daarbij klare taal. Degenen die niet op haar stemmen noemen haar ook vaak populistisch en denken dat veel van wat de BBB wil niet kan. In NSC kringen vraagt men zich af wat Caroline onderscheidt 'van politici die ongeveer in hetzelfde water vissen'.

BBB-kiezers

- *Duidelijk, menselijk, eerlijk, hart op de tong, goed politica.*
- *Goede uitstraling, laat ook eerlijk twijfel zien. Praat niet met de massa mee. Moet haar rust pakken, oogt moe.*
- *Klare taal, geen wollig gedoe, of veel praten en niks zeggen. Helaas wel een beetje snel geïrriteerd de laatste tijd.*
- *Komt goed voor de gewone man op.*
- *Ze komt op voor mensen die de regering in de kou hebben gezet.*
- *Ze staat ergens voor, de burgers en de boeren die zijn belangrijk voor Nederland en zij ziet dat wel in.*

Niet-BBB-kiezers

- *Aardig mens, maar "one issue" beweging. (VVD)*

- *Duidelijke taal, weet wat er speelt, weet dat er samengewerkt moet worden met anders denkenden. (VVD)*
- *Dat ze zelf inziet geen geschikte premier te zijn pleit voor haar al is het alternatief afgrijselijk. (VVD)*
- *Ze wil en belooft van alles maar heel veel dingen kunnen niet. Waar gaat ze het geld vandaan halen? Te populistisch. (VVD)*
- *Ik vind het een populist die op zich juiste bedoelingen heeft, maar die geenszins een partij van dit formaat kan leiden of vorm geven buiten het stikstof/boeren debat (D66)*
- *Ze is nep komt uit de lobby voor het boerenbelang. Het lijkt dat ze het opneemt voor de boeren maar de big farma zit er achter. (PVV)*
- *Zorgt voor een frisse wind in de politiek omdat ze dichterbij de normale bevolking staat en zich zo ook presenteert. Haar standpunten vind ik echter helemaal niets. (PvdA/GL)*
- *Waait met alle winden mee. Vertegenwoordigt de agro-industrie. En verkondigt onwaarheden over dat de boeren onze voedselvoorziening zijn terwijl merendeel wat verbouwd wordt voedsel voor de veeteelt is of naar het buitenland gaat. (PvdD)*
- *Caroline komt oprecht en transparant over. Ze is alleen lastig te onderscheiden van politici die ongeveer in hetzelfde water vissen. (NSC)*
- *Gaat op gelijke hoogte staan met het "gewone" volk, maar plannen zijn veelal onuitvoerbaar. (NSC)*

Mona Keijzer

Mona Keijzer – de nummer 2 van de BBB en beoogd premierskandidaat – krijgt een bescheiden 5,0 van de kiezers, BBB-kiezers geven haar een 7,1 wat relatief laag is voor de eigen achterban. Verder doet ze het redelijk goed bij SGP-kiezers (een 6,0). Lager en middelbaar opgeleiden geven haar een vijf-en-half, hoger opgeleiden een 4,4. Er zijn geen groepen te vinden die haar een zes of hoger geven.

BBB-kiezers karakteriseren haar als krachtig, nuchter, betrouwbaar, standvastig. Maar ook als hooghartig en meerdere BBB-kiezers zetten vraagtekens bij Keijzer als mogelijke premier voor de BBB. Niet-BBB-kiezers vinden haar vaak ook krachtig en standvastig, maar zijn beduidend sceptischer. Het feit dat ze van het CDA overstapt naar de BBB wordt haar aangerekend en veel respondenten vinden haar te licht voor het premierschap. Meerdere mensen verwachten heibel (met Caroline).

BBB-kiezers

- *Financiële vrouw, maar ze is niet de juiste vrouw daarvoor vind ik, en nu wordt ze na voren geduwd voor premier weet niet of ze daar geschikt voor is*
- *Haar corona standpunt was ik het niet mee eens.*
- *Heeft wel veel bestuurlijke ervaring, maar heb er niet echt veel vertrouwen in*
- *Houdt vast aan haar eigen principes. Krachtig en weet wat er bij de mensen leeft.*
- *Mona Keijzer heeft enig charisma. Daar kan ze in ieder geval goed gebruik van maken. Ze zegt wat ze wil zeggen en staat achter haar standpunten.*
- *Mona Keijzer is een betrouwbaar open iemand, zonder dubbele agenda. Daarnaast is ze heel nuchter en maakt ze dingen niet moeilijker dan ze zijn.*
- *Nuchter, gezond verstand gebruiken. Laat andere mensen in hun waarde.*

Niet-BBB-kiezers

- *Duidelijke standpunten. Te zwak om premier te worden. (NSC)*

- Eventueel gezicht als premier, ik denk dat het gaat botsen met Caroline. (NSC)
- Haar standvastigheid is een goede/sterke eigenschap. (NSC)
- Ik begrijp het enthousiasme voor Keijzer niet zo. Ik voel me meer verbonden met Caroline van der Plas. Keijzer is te veel de rechtsbuiten van het CDA. (NSC)
- Ik ken haar nog niet heel erg goed, maar ze komt over als een rustige en verstandig vrouw met kennis van zaken. (NSC)
- Niet goed; haar grote ego, ze kan lastig samenwerken, vaak heibel gehad, weinig gepresteerd als staatssecretaris. goed; ze wil zich inzetten voor het openbaar bestuur. (NSC)
- Ze heeft politieke ervaring. Is uit het CDA gestapt en daarmee toonde ze moed. Ik heb haar niet kunnen betrappen op onzinnige uitspraken. Aspiratie om het land te gaan leiden vanuit BBB. Of zij sterk genoeg is om minister-president te worden betwijfel ik. (NSC)
- No-nonsense, duidelijke taal, maar te licht voor het premierschap. Wel integer en dat is al heel wat. (VVD)
- Zij stapt over naar BBB en neemt haar zetel mee. Dat is schandalig en A-sociaal, niet democratisch. (VVD)
- Komt op voor de werkende Nederlanders en ondernemingen. (PVV)
- Ik hou niet van mensen die overstappen naar een andere partij. (CDA)
- Ik houd niet van politici die van de ene naar de andere partij gaan. En ze is niet de slimste... (SP)
- Ze gaat voor haar zaak maar je proeft toch een soort van machtswellust. (PvdA/GL)
- Ze presenteerde zich altijd als een sociaal christelijke politica, maar ik heb haar altijd meer ervaren als een liberale politica. (PvdA/GL)

Geert Wilders

Wilders krijgt gemiddeld een 4,8, zijn eigen kiezers geven hem een 8,9. Mannen (5,1) zijn positiever dan vrouwen (4,5).

Al is Geert Wilders geen gematigd politicus, hij is steeds meer een 'middenman'. Lager en middelbaar opgeleiden (laag: 5,4, midden: 5,3) steunen hem beduidend vaker dan hoger opgeleiden (4,0). Mensen van middelbare leeftijd (35-49 jaar) zijn positiever (5,0) dan jongeren en ouderen. Hij is het meest populair in de matig (5,0) en weinig stedelijke (5,3) gebieden. Vooral in het zuiden van Nederland (5,2).

Het profiel van Wilders valt samen met zijn consistente boodschap 'voor de eigen Nederlanders'. De kwalificaties zijn al jaren hetzelfde: hij durft te zeggen wat iedereen denkt, is duidelijk in zijn standpunten, spreekt klare taal. Soms ongenueanceerd, maar dat neemt men op de koop toe. Niet-PVV-stemmers hebben daar vaker moeite mee. Vooral aan de linkerkant van het spectrum noemt men hem vaak racistisch, polariserend en opruiend.

PVV-stemmers

- *Dat 'ie snapt dat de islam niet thuishoort in ons land.*
- *Duidelijke taal. Praat de taal van het gewone volk.*
- *Durft uit te spreken wat niemand doet en iedereen denkt.*
- *Goed, Nederland eerst. Slecht, racistische uitspraken.*
- *Goed: opkomen voor het Nederlandse volk en ons land weer terugkrijgen. Minder goed: het kiezen van de juiste woorden voor wat hij bedoelt.*
- *Hij is soms iets te scherp op de tong. Hij mag wat genuanceerder zijn hierdoor zal hij dan minder als extreem worden neergezet.*
- *Hij is tegen de islamisering van Nederland en staat voor echte Nederlanders.*

- *Hij komt op voor het echte Nederland, niet het slappe aftreksel wat Rutte ervan gemaakt heeft.*
- *Is voor eigen volk.*
- *Komt goed op voor Nederlanders, misschien soms een beetje minder tactisch.*
- *Respect. Wordt al jaren beveiligd en blijft toch bij zn standpunten. En die staan me aan. Eerst de mensen in Nederland maar eens aan denke aan niet aan al dat gespuis waar we last van hebben en wat alleen maar geld kost. Hij durft t tenminste te zeggen!*

Niet-PVV-stemmers

- *Consistent je weet wat je aan hem hebt. Lekker duidelijk. Jammer dat hij in mijn ogen te rechtlijnig is en mensen buitensluit. (VVD)*
- *Geert Wilders is een oproerkraaier, racist en verstoord regelmatig het debat in de tweedekamer (D66)*
- *Schreeuwer die al jaren de politiek verstoord en zelf nergens verantwoordelijkheid voorneemt. (CDA)*
- *Hij roept en roept en roep al twintig jaar lang over de dooddoeners en komt ook al twintig jaar lang niet met redelijke oplossingen. Zonde van het salaris wat hij elke maand opstrijkt (geldt ook voor Baudet) en wat ik goed aan hem vind. Daar ga k eens over nadenken... (SP)*
- *ophitsende populist, haatzaaiier, slecht voor nederland, de maatschappij, onze medeburgers, klimaat, migranten. Crimineel. (PvdA/GL)*
- *Goede oppositie, hij zou wat minder radicale uitdrukkingen kunnen gebruiken. (FvD)*
- *Iets minder fascistisch, maar wel een populistische en opruiende racist! (PvdD)*
- *Sta totaal niet achter zijn standpunten, maar hij blijft wel bij wat hij zegt en wijkt daar niet van af. (CU)*
- *Goed: komt op voor eigen mensen. Minder goed: te extreem, slaat een beetje door. (BBB)*
- *Voert goed oppositie, scherp, humor, tegen islamisering (goed) maar schiet daarin soms door. De koran hoeft van mij niet verboden te worden en de grenzen hoeven ook niet potdicht. (NSC)*

Henri Bontenbal

Henri Bontenbal wordt snel bekender (nu bij 53 procent) en zijn waardering blijft deze maand vrijwel gelijk: van een 5,2 naar 5,0. De eigen achterban geeft hem een 8,0. VVD-, PvdA/GL-, CU- en Volt-kiezers geven hem om en nabij een vijf-en-half en SGP-kiezers een 5,8. PVV- en FvD-kiezers geven hem een dikke onvoldoende.

Vrouwen (5,3) zijn iets positiever over hem dan mannen (4,9). Jongeren meer dan middelbaren, hoger opgeleiden en mensen met hogere inkomens meer dan lagere welstandsklassen. Naar regio en stedelijkheid zijn de verschillen minimaal.

Bontenbal maakt een vriendelijke, tikje saaie indruk ('*maar daar is eigenlijk niets mis mee*').

Hoewel veel mensen zeggen dat ze hem nog niet goed kennen, hebben ze wel opgepikt dat het CDA met Bontenbal de oude positie in het midden opzoekt, met normen en waarden als belangrijk thema en meer menselijkheid. Na de zakelijker (en rechtser) Wopke Hoekstra zien sommige mensen hem als een verademing: '*Terug naar de bron van het CDA*'.

Niet-CDA-kiezers hebben echter nog weinig vertrouwen dat het CDA met Bontenbal de band met de kiezers kan herstellen.

CDA-kiezers

- *Gebalanceerd, met vriendelijke, humorvolle uitstraling, kennis van zaken, gemotiveerd, betrokken.*
- *Goede uitstraling en praat op een vlotte manier.*

- Ik ken hem nog te weinig om daar een weloverwogen mening over te geven. Zo op het oog lijkt het me een misschien ietwat saaie politicus (maar daar is in de goede zin van het woord eigenlijk niets mis mee) die het vooral over de inhoud wilt hebben en weet waar hij vandaan komt (opgegroeid in Rotterdam-Zuid).
- Jong, nieuwsgierig. Dossier kennis.
- Komt eerlijk en betrouwbaar over, schept bij mij de hoop en verwachting dat het CDA weer "zichzelf" wordt. "Terug naar de bron" van het CDA.
- Nuchter iemand die realistisch is.

Niet-CDA-kiezers

- Komt bescheiden over en is zeer ontwikkeld. Ben benieuwd naar zijn leiderschapskwaliteiten. (VVD)
- Probeert de partij er weer bovenop te helpen door zijn eigen standpunten duidelijk te maken. (VVD)
- Fris nieuw gezicht. Duidelijk. Wel iets te veel nadruk op gezin. (SP)
- Een verademing in vergelijking met Hoekstra. (PvdA/GL)
- Gemiddeld, komt sympathieker en betrokkener over dan zijn CDA-voorgangers, maar is nog niet heel bekend bij het grote publiek. (PvdA/GL)
- Moet zich nog wat gaan bewijzen, maar de eerste indruk is goed. (PvdA/GL)
- Nog vrij onbekend, beetje oude CDA verhaal, wat op zich niet slecht hoeft te zijn. (PvdA/GL)
- Probeert de kernwaarden van het CDA weer in beeld te brengen. (PvdA/GL)
- Positieve mindset. Maar weet niet hoe praktisch hij wordt, wil worden. Wil praten over waarden in NL, maar ben benieuwd of hij dat ook in lange termijn plannen kan vertalen (CU)
- CDA is de band met de kiezer verloren. Ik zie Bontenbal niet in staat dit nog te herstellen. (BBB)
- Kansloos verhaal. je kunt niet terug in de tijd, naar de normen en waarden van toen, helaas. (BBB)
- Teveel een technocraat, ik voel het niet echt bij hem, en weet nog steeds niet waar hij of cda voor staat. Het lijkt er op dat ze weer verkeerd gokken met alle milieu maatregelen. en dat ze net als de pvda de aansluiting met de eigen achterban zijn verloren. (BBB)
- Duidelijk en begrijpelijk in zijn gesprekken. (NSC)
- Een nieuwe man, misschien kan hij nieuwe elan aan de partij geven (NSC)
- Niet bezield, teveel oud-Nederland, saai maar stabiel, weinig duidelijke plannen richting toekomst (NSC)
- Onduidelijk in zijn bedoelingen maar vriendelijk persoon (NSC)

Esther Ouwehand

Esther Ouwehand met een 5,0 gewaardeerd, waarmee ze in de middenmoot zit. De PvdD-kiezers geven haar een 8,5. Ouwehand ligt ook goed bij PvdA/GL-, D66-, SP-, Volt-kiezers (rond een zes-en-half). Vrouwen geven haar een 5,7, mannen een 5,0. Jongeren (tot 35 jaar) geven haar een 6,1, andere leeftijdsgroepen een punt minder. Hoger opgeleiden in de stedelijke gebieden zijn positiever over haar dan gemiddeld.

Dit onderzoek vond grotendeels plaats voordat het conflict tussen Ouwehand en het PvdD-bestuur in de media kwam. Dat had zijn oorsprong in vermeende gevallen die betrekking op de integriteit van Ouwehand. Het is daarom wel opvallend hoe vaak kiezers (van de PvdD, maar ook van aanpalende partijen) haar eerlijk, betrouwbaar of letterlijk integer noemen. Een PvdA/GL-kiezer: 'Inhoudelijk sterk, werkt hard, liegt niet'.

Verder zijn er twee lijnen in de Ouwehand-recensies: een consistent en goed politica die het PvdD-verhaal goed over de Bühne kan brengen. Kiezers van D66, PvdA/GL en Volt zijn het

meestal ook met dit verhaal eens. (Maar niet altijd). Maar ook: een vrouw die een ideologie verkondigt die niet realistisch is en/of niet goed voor het land.

PvdD-kiezers

- Duidelijk verhaal
- Ik vind dat zij een eerlijk verhaal heeft dat ze duidelijk kan verwoorden.
- Komt menselijk over. Heel bedachtzaam doch activistisch
- Ze vindt dezelfde onderwerpen belangrijk en kan haar standpunten helder en duidelijk verwoorden.

Niet-PvdD=kiezers

- Goed: stabiele en duidelijke mening. Slecht: niet mijn mening en partij. (VVD)
- Een uiterst irritante dame, waar ik het niet mee eens ben. (VVD)
- Nare uitstraling. Haar debatten zijn venijnig. Haar ogen zijn eng. (VVD)
- Teveel een "one-issue" politica maar wel ongelooflijk integer. (D66)
- Consistent in haar ideeën. (PvdA/GL)
- De hele partij en entourage is gewoonweg niet goed van haar en haar hele partij. Een splinterbeweging waar Nederland niks mee opschiet. (PvdA/GL)
- Esther is betrouwbaar oprecht en gedreven. (PvdA/GL)
- Gedreven politicus, waarschijnlijk integer. (PvdA/GL)
- Ik kan een eind meegaan met de doelstellingen van de PvdD maar soms slaat het door en ze zijn niet erg pragmatisch. (PvdA/GL)
- Inhoudelijk sterk, werkt hard, liegt niet. (PvdA/GL)
- Scherp in debatten, kleurloos in de media. (PvdA/GL)
- Te elitair, weet niet wat er speelt bij arme mensen. (PvdA/GL)
- Voor zo'n kleine partij weet zij haar standpunten goed naar voren te brengen. Zij heeft ook een heel sociaal programma. (SP)
- Ze is voor mij fout. Maar voor haar achterban heel scherp en sluw. (PVV).
- Esther kan op een goede manier de vinger op de zere plek zetten van de regering en heeft de partij van de dieren een partij gemaakt die echt meedoet. (Volt)
- Qua persoon en politici zeer hoge waardering, steun alleen niet hun beleid en programma. (BBB)

Rob Jetten

Rob Jetten, de nieuwe D66-leider, wordt met een 4,8 niet heel goed gewaardeerd. D66-kiezers geven hem een keurige 7,8. Kiezers van PvdA./GL (6,6) en PvdD (6,0) zijn ook redelijk positief over hem.

Vrouwen (5,3) zijn meer van hem gecharmeerd dan mannen (4,5). Verder doet Jetten het redelijk goed onder jongeren (18-24 jaar: 5,2) hoger opgeleiden (5,5) en de stedelijke gebieden (5,5).

Zijn fans vinden Jetten een bekwaam, betrouwbaar en bevlogen politicus. De een vind hem te veel een klimaatdrammer, de ander te weinig.

Relatief vaak zeggen kiezers (vooral van VVD, PVV, BBB) dat hij niet betrouwbaar is en met alle winden meewaait (bijvoorbeeld op kernenergie). Hij wordt ook te gelikt en eigenwijs genoemd.

D66-kiezers

- Ben het vaak met hem eens
- Betrouwbaar, jong, homo
- Eerlijk, open, beleefd, verstand van zaken

- *Gepassioneerd*
- *Hij komt op voor het klimaat. Ik vind hem sympathiek.*
- *Integer*
- *Sympathieke slimme kerel. Iets te veel politicus*

Niet-D66-kiezers

- *Doordrammer en een wijsneus (VVD)*
- *Een vakman. Integer. Kennis van zaken (VVD)*
- *Eerst klimaatdrammer, dan weer niet. D66 is zinkend schip. Arrogant, te woke, Jettens uitspraken over met name stikstof en kernenergie zijn ronduit onbenullig. (VVD)*
- *Goede communicator maar een beetje weifelend. Was klimaatdrammer lijkt nu wat relaxter te worden. (VVD)*
- *Het is een heel eigenwijs mannetje om te zien. Ik denk niet dat hij ooit veel verder zal komen. (VVD)*
- *Hij denkt dat hij het wiel heeft uitgevonden. (VVD)*
- *Is aan het draaien met standpunten van eerdere knelpunten. Daardoor minder geloofwaardig.*
- *Klimaatdrammer. (VVD)*
- *Niet realistisch, waait met wind mee, ben het niet met hem eens en hij streeft mijn doelen niet na. (VVD)*
- *Hij zou 'klimaatdrammer' moeten blijven en iets moeten opschuiven naar links. (PvdA/GL)*
- *Ik vind hem eerlijk en duidelijk, hij komt betrouwbaar over. (PvdA/GL)*
- *Probeert te gelikt te zijn. Zou veel natuurlijker over kunnen en moeten komen. (PvdA/GL)*
- *Vindt klimaatprobleem belangrijk, maar is wel realistisch. (PvdA/GL)*
- *Zijn bevologenheid om verbeteringen in klimaatmaatregelen door te voeren. (PvdA/GL)*
- *Zijn draai naar kernenergie bevalt me minder, verder waardeer ik hem wel. (PvdA/GL)*
- *Die is echt gegroeid in zijn rol/functie. Vind ik een geloofwaardige man. (PvdD)*
- *Mafkees, totaal losgekoppeld van de werkelijke wereld. Problemen verergeren ipv oplossen. Bizarre idiologie. (PVV)*
- *Waait met alle winden mee, eerst geen kernenergie en nu is dit de oplossing. Bio centrales mogen hele bossen opstoken en wie stond een tijd geleden voor een centrale welke gesloten werd. Waar word de vele vele miljarden aan besteed? (BBB)*

4.4 Kenmerken premierskandidaten

Voor de belangrijkste lijsttrekkers en mogelijke premierskandidaten (Dilan Yeşilgöz, Frans Timmermans, Pieter Omtzigt, Caroline van der Plas, Geert Wilders, Mona Keijzer, Esther Ouwehand en Rob Jetten) vroegen we respondenten ze te waarderen op onderstaande aspecten:

- Zou betrouwbaar zijn als minister-president
- Begrijpt wat er leeft onder gewone mensen
- Is een echte leider
- Heeft een goede visie op waar het met ons land naartoe moet
- Zal van Nederland een socialer land maken

Pieter Omtzigt wordt op bijna al deze aspecten het best gewaardeerd. Dat geldt alleen niet voor 'is een echte leider', daar komen Dilan Yesilgöz en Frans Timmermans iets beter uit de bus. Ook op andere aspecten scoren Van der Plas en Yesilgöz goed. Yesilgöz krijgt alleen een benedengemiddelde score op 'zal van Nederland een socialer land maken'. Frans Timmermans scoort gemiddeld op 'betrouwbare premier' (na Omtzigt en Yesilgöz), maar veel mensen denken dat hij niet 'begrijpt wat er leeft onder gewone mensen'. Mona Keijzer blijkt nog niet de gedroomde premierskandidaat. Ze scoort matig op 'betrouwbare premier' en ook op alle andere aspecten wordt Caroline van der Plas (veel) beter gewaardeerd dan Keijzer.

Geert Wilders scoort laag op 'betrouwbare premier' en 'sociaal', maar goed op 'begrijpt gewone mensen'.

Keijzer, Jetten en Ouwehand scoren op geen enkel aspect bovengemiddeld.

Tabel 4.3: Kenmerken van belangrijkste lijsttrekkers

"In welke mate vindt u onderstaande uitspraak passen bij elke politicus?"

Basis: is bekend met politicus.

	Omtzigt	Van der Plas	Yesilgöz	Wilders	Timmermans	Keijzer	Jetten	Ouwehand	Gemiddelde per aspect
Betrouwbaar als premier	54%	27%	48%	17%	30%	24%	25%	16%	30%
Begrijpt gewone mensen	71%	63%	39%	53%	21%	35%	19%	24%	41%
Is een echte leider	32%	32%	37%	27%	34%	18%	15%	10%	26%
Goede visie voor ons land	65%	40%	40%	30%	28%	25%	23%	25%	35%
Zal Nederland socialer maken	59%	34%	21%	17%	29%	21%	20%	26%	28%
Gemiddelde per leider	56%	39%	37%	29%	28%	25%	20%	20%	

4.4.1 Betrouwbare premier?

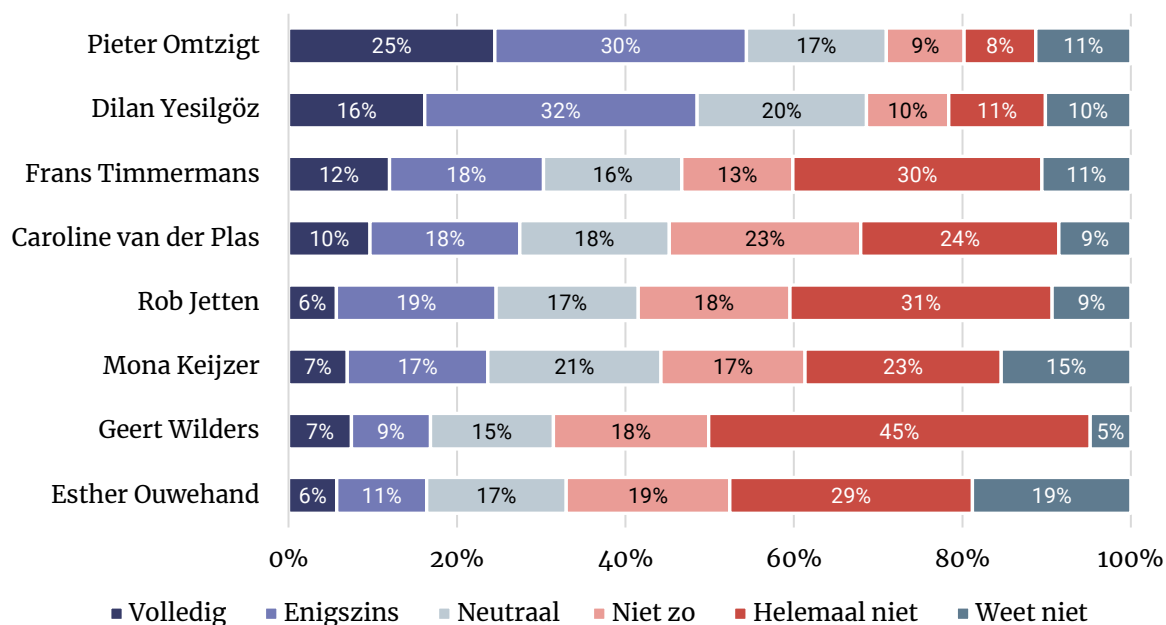
Op de vraag hoe betrouwbaar kiezers een aantal politici die zij kennen vinden als mogelijke minister-president, zien we vooral Pieter Omtzigt (54%) goed scoren. In juli zei 56 procent hem als een betrouwbare premier te zien, een stabiele score dus. Ook Dilan Yesilgöz scoort hier goed en stabiel (nu 48%, juli 50%).

In juli vond 39 procent van alle kiezers dat de uitspraak 'Zou betrouwbaar zijn als minister-president' paste bij Frans Timmermans. Dat is nu nog 30 procent. Caroline van der Plas wordt door 27 procent van degenen die haar kennen als mogelijk betrouwbare minister-president gezien. Dit was 30 procent in juli.

Geert Wilders weet Esther Ouwehand net voor zich te houden met 17 procent. In juli dit jaar was dat 18 procent, in maart 2021 was dat 16 procent.

Figuur 4.1 - Betrouwbare premier

"In welke mate vindt u onderstaande uitspraak passen bij elke politicus? 'Zou betrouwbaar zijn als minister-president.'" Basis: is bekend met politicus

4.4.2 Begrijpt gewone mensen?

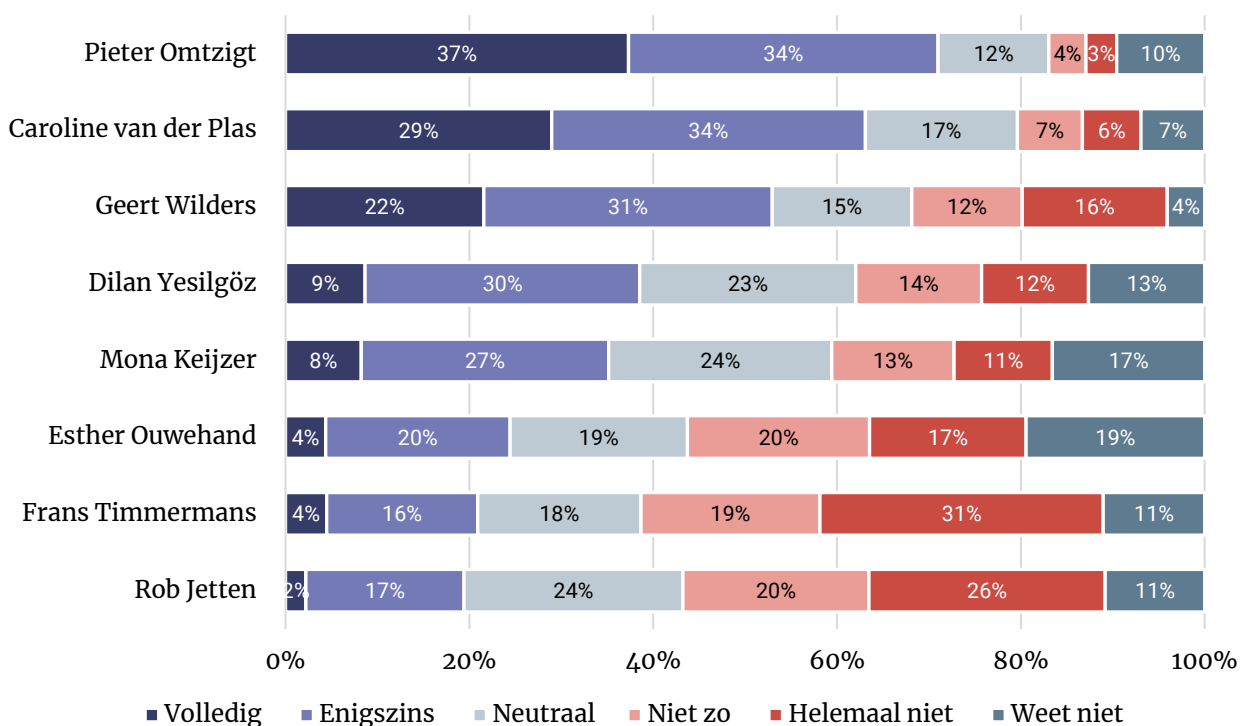
Omtzigt is ook degene die volgens kiezers het beste begrijpt wat er leeft onder gewone mensen. Maar liefst 71 procent vindt die uitspraak passen bij Omtzigt, slechts 7 procent vindt van niet.

Ook goed scoren Van der Plas (63% vindt dit passen) en Wilders (53%).

Yesilgöz (39%) en Keijzer (35%) scoren niet heel goed op dit onderdeel, maar opvallend laag is het aandeel dat denkt dat Frans Timmermans begrijpt wat er leeft onder gewone mensen: slechts 21 procent denkt van wel, 50 procent van niet. Kiezers van PvdA/GL (63% wel) staan hier duidelijk positiever in, maar bij kiezers van NSC, PVV, BBB, JA21 of FvD ligt dit (ruim) onder de 10 procent.

Figuur 4.2 - Begrijpt wat er leeft onder gewone mensen

“In welke mate vindt u onderstaande uitspraak passen bij elke politicus? ‘begrijpt wat er leeft onder gewone mensen’” Basis: is bekend met politicus

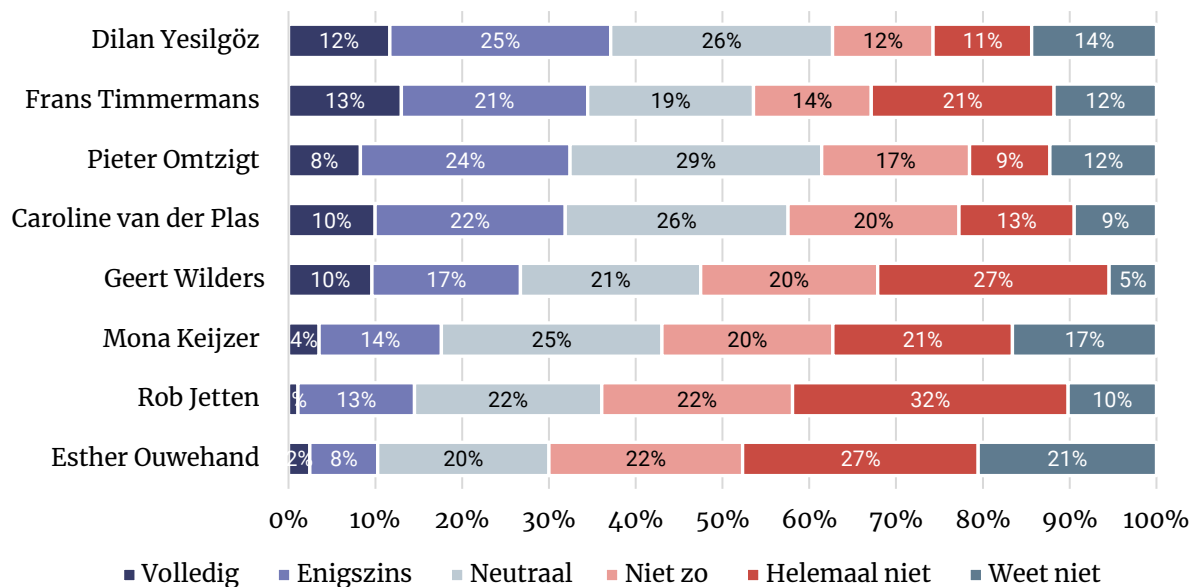
4.4.3 Echte leider?

Yesilgöz (37%) en Timmermans (35%) worden (iets) vaker gezien als ‘echte leiders’ dan Omtzigt (32%) en Van der Plas (eveneens 32%).

Figuur 4.3 – Echte leider

“In welke mate vindt u onderstaande uitspraak passen bij elke politicus? ‘is een echte leider’”

Basis: is bekend met politicus

4.4.4 Heeft visie?

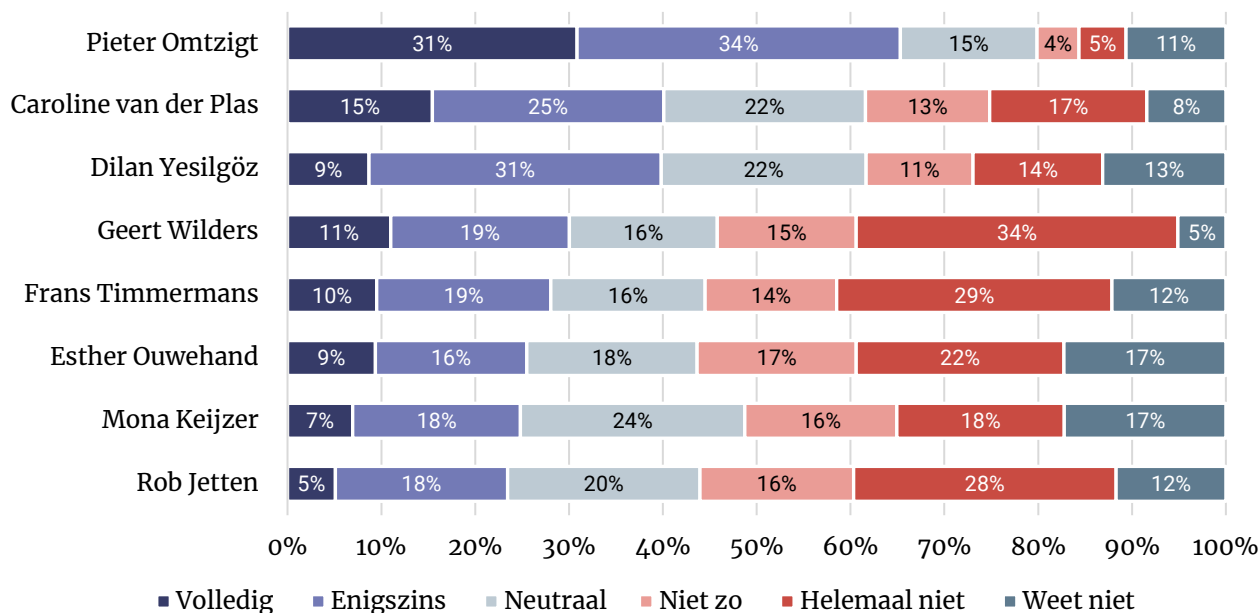
Als het erom gaat het volk de weg te wijzen, zijn de meeste ogen toch weer gericht op Pieter Omtzigt. Maar liefst 65 procent vindt dat hij een goede visie heeft op waar het met ons land naartoe moet.

Nummers twee en drie – Van der Plas en Yesilgöz – volgen op afstand, beide met 40 procent en Wilders (30%) en Timmermans (28%) daar weer ruim achter.

Ook hier is het ongekend hoe hoog de verwachtingen van Omtzigt zijn, van links tot rechts. Van de NSC-kiezers vindt maar liefst 98 procent dat Omtzigt een goede visie heeft voor het land, maar onder de andere kiezersgroepen is dat bijna zonder uitzondering ook nog 50 procent of meer. Van de PvdA/GL-kiezers bijvoorbeeld vindt 67 procent dat Omtzigt een goede visie heeft. Omgekeerd vindt weliswaar 80 procent van de PvdA/GL-kiezers dit van Frans Timmermans, maar onder NSC-kiezers is dat slechts 23 procent.

Figuur 4.4 – Heeft visie

“In welke mate vindt u onderstaande uitspraak passen bij elke politicus? ‘heeft een goede visie op waar het met ons land naartoe moet’ Basis: is bekend met politicus

4.4.5 Maakt het land socialer?

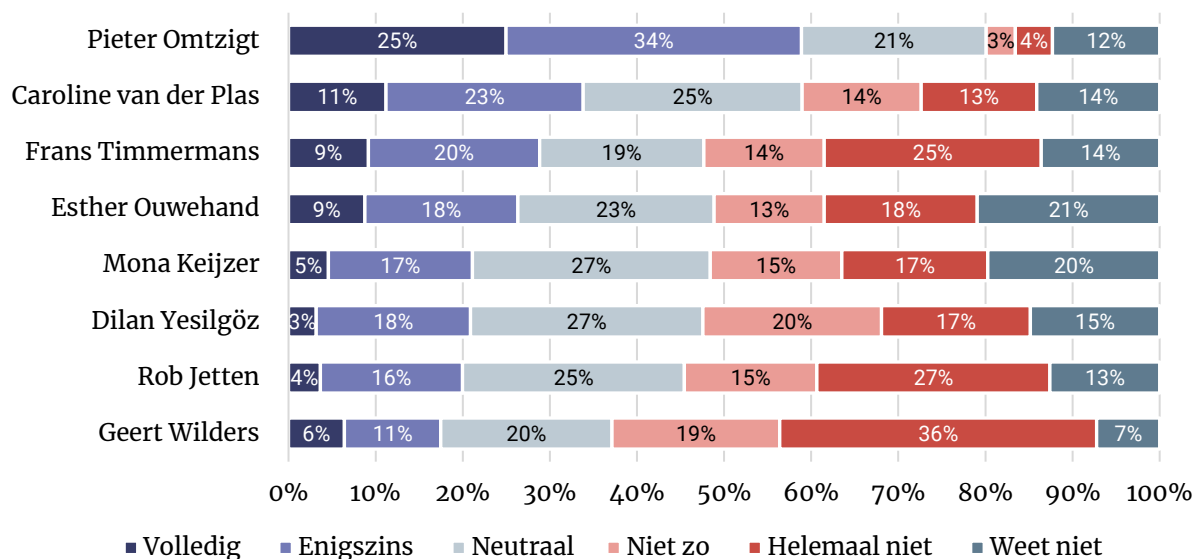
Tot slot legden we de uitspraak ‘zal van Nederland een socialer land maken’ voor. Ook hier scoort Pieter Omtzigt verreweg het hoogst: 59 procent denkt dat dit geldt voor Omtzigt.

Op grote afstand volgen Caroline van der Plas (34%) en Frans Timmermans (29%). Ook Esther Ouwehand doet het goed op dit aspect (26%)

Laag scoren Wilders (18%), Jetten (20%), Yesilgöz en Keijzer (beide 21%).

Figuur 4.5 – Maakt van Nederland een socialer land

“In welke mate vindt u onderstaande uitspraak passen bij elke politicus? ‘zal van Nederland een socialer land maken” Basis: is bekend met politicus

5 Onderzoeksverantwoording

Dit onderzoek vond plaats van vrijdag 8 tot en met maandag 11 september 2023. In totaal werkten 2.412 Nederlanders van 18 jaar of ouder mee aan dit onderzoek.

I&O Research voerde de zetelpeiling uit op eigen initiatief en het uitgebreide electorale onderzoek – net als in 2021 – in opdracht van de Volkskrant.

Het grootste deel van de steekproef (n = 2.306) is afkomstig het I&O Research Panel, 106 respondenten deden mee via PanelClix. De respondenten die via PanelClix deelnemen zijn allen Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond.

Rolling panel

In de politieke peilingen in aanloop naar de verkiezingen maken we gebruik van een zogeheten *rolling panel*. Dit houdt in dat een deel van de respondenten die deelnamen aan de vorige peiling, ook voor de nieuwe peiling wordt uitgenodigd. Op die manier kunnen we scherp meten welke kiezersstromen plaatsvinden en welke redenen kiezers hebben om van partijvoorkeur te veranderen. Aan deze peiling namen 1515 respondenten deel die ook deelnamen aan de peiling van augustus.

Weging en marges

De onderzoeksresultaten zijn gewogen op geslacht, leeftijd, regio, opleidingsniveau en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2021. De weging is uitgevoerd conform de richtlijnen van de Gouden Standaard. Hiermee is de steekproef representatief voor de kiesgerechtigde Nederlandse inwoners (18+), voor wat betreft deze achtergrondkenmerken. Bij onderzoek is er sprake van een betrouwbaarheidsinterval en onnauwkeurigheidsmarges. In dit onderzoek gaan we uit van een betrouwbaarheid van 95 procent. Bij een steekproef van n=2.000 en een uitkomst van 50 procent is er sprake van een foutmarge van plus of min 2,2 procent.

I&O Research Panel

Het I&O Research Panel is geworven op basis van aselechte personen- en huishoudensteekproeven op traditionele manier (geen zelfaanmelding). Het I&O Research Panel werkt met een spaarprogramma, waarbij deelnemers punten sparen afhankelijk van de lengte en complexiteit van de vragenlijst. Deze punten kunnen later worden ingewisseld voor Bol.com-tegoed of een donatie aan een goed doel.

I&O Research

I&O Research is het grootste onderzoeksbureau voor overheid en non-profit (volgens de MarktOnderzoeksAssociatie, MOA, 2022). Het is onze missie bij te dragen aan beter onderbouwde keuzes van onze klanten, op basis van onderzoek en advies. Wij werken voor overheids- en non-profitorganisaties.

I&O Research heeft vestigingen in Amsterdam en Enschede.

I&O Research is lid van de MarktOnderzoeksAssociatie (MOA), maakt deel uit van de Research Keurmerk Groep en onderschrijft de internationale ICC/ESOMAR-gedragscode voor markt- en sociaalwetenschappelijk onderzoek. I&O Research is ISO 9001-, ISO 20252-, ISO 27001-, ISO

27701- en NEN-5710 gecertificeerd. Het online onderzoekspanel (I&O Research Panel) is ISO 20252-Annex A gecertificeerd. Dit is de norm voor online en offline access panels.

I&O Research Enschede

Zuiderval 70
Postbus 563
7500 AN Enschede
T (053) 200 52 00
E info@ioresearch.nl
KVK-nummer 08198802

I&O Research Amsterdam

Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam
T (020) 308 48 00
E info@ioresearch.nl